

ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο Παλαμας

ΔΙΜΗΝΙΑΙΟΝ ΘΕΟΛΟΓΙΚΟΝ
ΚΑΙ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣΤΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΟΡΓΑΝΟΝ ΤΗΣ
ΙΕΡΑΣ ΜΗΤΡΟΠΟΛΕΩΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

ΒΡΑΒΕΙΟΝ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

ΕΤΟΣ 92

ΤΕΥΧΟΣ 828

ΜΑΪΟΣ - ΙΟΥΝΙΟΣ 2009

Αθανασίου Πολυχρονίδη
Μεταπτυχιακοῦ φοιτητοῦ Θεολογίας

Νευροεπιστήμες: πρὸς μία νέα ἀνθρωπολογία; Θεολογική διασάφηση τῶν ὀρίων τους

1. Εἰσαγωγή

Οἱ νευροεπιστήμες, ὁ εὐγενέστερος καὶ πολυτιμότερος καρπὸς τῆς νεωτερικῆς ἐπιστήμης, προβάλλει ὡς τὸ τελικὸ ὄριό της. Ἡ ἀργόσυρτη πορεία ἐξατομίκευσης τοῦ νεωτερικοῦ ἀνθρώπου ἐκβάλλει στὸν Εὐρωπαϊκὸ Διαφωτισμὸ, ἀπ' ὅπου ἐκκινεῖ πλέον πλησίστιος μὲ πολιορκητικὸ κριὸ τὴν ἐπιστήμη του νὰ ἀποκρυπτογραφήσει τὴν φύση, «ἀποκαθαίροντάς» τὴν ἀπὸ κάθε μεταφυσικὸ ἴχνος. Μέσα στὴ φύση θὰ προσπαθήσει νὰ ἀναζητήσει ὅλες τὶς ἀπαντήσεις, ἐκεῖ θὰ ἀναζητήσει νὰ λύσει καὶ τὸ αἶνιγμα τοῦ ἀνθρώπου.

Οἱ νευροεπιστήμες¹ ἔχοντας ὡς ἀντικείμενό τους τὴν μελέτη τοῦ νευρικοῦ συστήματος καὶ εἰδικότερα τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου, τοῦ πολυπλοκότερου φαινομένου στό γνωστὸ σύμπαν, φθάνουν ἀκόμα πιὸ πέρα, στό ἱστορικὰ διαφιλονικούμενο ἔδαφος μεταξύ βιολογίας, ψυχολογίας, φιλοσοφίας, ἐξ οὗ καὶ ἡ εὐρύτερη ἔκφραση νευροεπιστήμης.

Ἡ ἀνακηρυχθεῖσα δεκαετία τοῦ 1990 ὡς «δεκαετία τοῦ ἐγκεφάλου», προσπόρισε στὴν ἔρευνα ἓνα πλοῦτο εὐρημάτων, πού βρῖσκουν τοὺς νευροεπιστήμονες στὶς ἀρχές τοῦ 21ου αἰῶνα κυριολεκτικὰ μεθυσμένους νὰ διεκδικοῦν τὴν τελικὴ terra incognita τῆς φύσης τῆς ἴδιας τῆς συνείδησης, τοῦ πυρήνα τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Ὁ ἀπλοϊκὸς ὡστόσο ἀναγωγισμὸς², ὁ ὁποῖος βέβαια

1. Βλ. Οἱ νέες ἐπιστήμες τοῦ ἐγκεφάλου, κίνδυνοι καὶ προοπτικές, ἐπιμέλεια Dai Rees, Steven Rose, Πολύτροπον, 2008 σ. 19 ἔξ.

2. Αναγωγισμὸς: ἡ ἀντίληψη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία τὰ φαινόμενα ἐξηγοῦνται

ἀπεδείχθη χρησιμώτατος στήν προσπόριση δεδομένων, κατήντησε ἄφευκτος ἐρευνητικός συρμός, καί σήμερα δειλά ὁμολογεῖται ἀπό τήν πρωτοπορία τῆς νευροεπιστημονικῆς ἐρευνας τό ἀδιέξοδο. Ἕνας πλοῦτος δεδομένων χωρίς συνεκτική ἐρμηνευτική θεωρία τῶν δεδομένων. Ἡ συνεχῶς πιστοποιούμενη ἀλήθεια ὅτι οἱ τελεσιδικές ἐξηγήσεις δέν βρίσκονται ἐνσωματωμένες στά μοριακά συστατικά τοῦ ἐγκεφάλου³.

Ὡστόσο, ἡ νευροεπιστημονική ἐρευνα ἔχει συγκλονιστικές συνέπειες στόν τρόπο θέασης τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου. Πτυχές τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ καί ὄντολογικοῦ ἀκόμη προβληματισμοῦ, πού μονοπωλοῦσαν ἡ φιλοσοφία καί ἡ θεολογία, ἀξιῶνουν οἱ νευροεπιστῆμες νά τίς ἐρμηνεύσουν διαφορετικά.

Ἄν ἡ ἔννοια τοῦ Ἐγώ ἀνάγεται σέ δέσμες συγχρόνως πυροδοτούμενων νευρώνων (νευρικῶν κυττάρων) τοῦ ἐγκεφάλου, τότε πῶς μπορεῖ νά ὑπάρχει ἐλευθερία βούλησης, ἀφοῦ καί αὐτή θά ὑπόκειται στήν ἀναγκαιότητα τῆς λειτουργίας ὑλικῶν στοιχείων; Πῶς διασώζεται τό ἀνθρώπινο πρόσωπο; Ἄν τό θρησκευτικό συναίσθημα ἐδράζεται σέ συστάδες νευρώνων τοῦ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ καί ἐπηρεάζεται ἀπό τή λειτουργία τους, τότε ποιός ἐγγυᾶται τήν πραγματικότητα τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας; Πόσο ρεαλιστική εἶναι ἡ πίστη στήν ὑπαρξη ψυχῆς; Ὄταν τόσο εὐκολα μέ τίς ψυχοτρόπες οὐσίες (ψυχοφάρμακα) μεταβάλλεται ἡ χημική κατάσταση τοῦ ἐγκεφάλου μέ συνακόλουθη μεταβολή τῆς χαρακτηρισολογικῆς ιδιοσυστασίας τοῦ ἀνθρώπου, τότε πόσο ὑπεύθυνος γιά τίς πράξεις του μπορεῖ νά θεωρηθεῖ ὁ ἀνθρώπος; Κατά συνέπεια, πῶς μπορεῖ νά στηριχθεῖ ὁ καταλογισμός, ἡ ἠθική εὐθύνη, ἡ ἁμαρτία; Ἄν ἐν τέλει ὁ ἐγκέφαλος, ἡ ἔδρα ὅλων τῶν νοητικῶν, λογικῶν, πνευματικῶν καί ψυχικῶν ιδιοτήτων τοῦ ἀνθρώπου, διέπεται ἀπό τούς φυσικούς νόμους (ὑλης-ἐνέργειας), τότε ὁ «κατ' εἰκόνα» Θεοῦ πλασμένος ἀνθρώπος δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό ἕνα ὑψηλό ἐπίπεδο ὀργάνωσης τῆς ὑλης; Ἡ ὑλη κατασκευάζει ἕνα ὑλικό ἀντικείμενο (τόν ἐγκέφαλο) γιά νά μπορέσει νά αὐτοκατανοηθεῖ; Μά τότε ἡ ὑλη ἔχει συνείδηση; Ταυτολογία, κύκλος φαῦλος στροβιλώδης, τουτέστιν ἀδιέξοδος.

Ὅπως γίνεται κατανοητό ἀπό τά παραπάνω, τά πορίσματα τῶν νευροεπιστημῶν προκαλοῦν τήν ἀνθρώπινη σκέψη σέ ἕνα τά-

διά τῆς ἀναγωγῆς σέ μία οὐσία, θεωρία, ἐπιστήμη. Στίς νευροεπιστῆμες, ἡ ἀναγωγή ὅλων τῶν ψυχικῶν γεγονότων σέ ἀντίστοιχες φυσιολογικές λειτουργίες τοῦ ἐγκεφάλου. Βλ. λήμμα ἀναγωγισμός, σελ. 54, στό Θεοδόση Πελεργρίνη, *Λεξικό τῆς Φιλοσοφίας*, Ἑλληνικά Γράμματα, Αθήνα 2004.

3. Βλ. δ.π. Οἱ νέες ἐπιστῆμες τοῦ ἐγκεφάλου..., σ. 22

νυσμα έρμηνείας πρωτόγνωρο καί τήν όρθόδοξη θεολογία στό κατώφλι μιᾶς δημιουργικής αναχώνευσης τοῦ νευροεπιστημονικοῦ προβληματισμοῦ. Εὐκαιρία γιά διαλογική ὑποδοχή τῶν νέων δεδομένων, πλουτισμό τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ προβληματισμοῦ.

Ἄν ἡ όρθόδοξη θεολογία, ὑπείκοντας σέ μία ἐδραιωμένη τίς τελευταῖες δεκαετίες ἐπιφύλαξη, δισταγμό καί φόβο⁴ πολλές φορές, πρὸς τὰ ἐπιτεύγματα τῆς νεωτερικότητας, ἀρνηθεῖ νά διαλεχθεῖ, θά χάσει τήν εὐκαιρία πλουτισμοῦ τοῦ ἀνθρωπολογικοῦ της προβληματισμοῦ. Ἡ διαλογική ὑποδοχή τῶν νέων δεδομένων, θά ἀποδείξει τήν εὐρωστία τῆς όρθόδοξης θεολογίας, τήν ἐξοδὸς της ἀπὸ τήν ἀνασφαλῆ περιχαράκωση τῆς «παραδεδομένης» ἀλήθειας. Ἐτοιμότητα κριτικοῦ καί ριζικοῦ ἐπαναστοχασμοῦ τῆς ἀλήθειάς της γιά τόν ἄνθρωπο καί τόν Θεό, ἐμβάθυνσή της στό φῶς τῶν σύγχρονων πορισμάτων, ὥστε καί ἡ δική της βίωση νά ἀνακαινίζεται διευρυνόμενη καί βαθυνόμενη. Ἐτσι ὁ διάλογος μέ τίς νευροεπιστῆμες θά γίνει ἐξ ὑπαρχῆς δημιουργία, ἡ παραδεδομένη πατερική ἀνθρωπολογία, θά γίνει προσωπικό εὐρημα, ἐκπληξη διαρκῶς καινούργια καθότι ἀνακαινιζόμενη. Ἡ παράδοση ἔχει ἀξία μόνο ὅταν ἀνανεώνεται, ὅταν δηλαδή ἐπανευρίσκεται βιωματικά ἀπὸ κάθε μέτοχό της στό παρόν καί ἐμπλουτίζεται⁵. Ἐξάλλου, ἡ ἀλήθεια τῆς Ἐκκλησίας ἐνεργεῖται ἐκ νέου καί μετέχεται, μὴ κατεχόμενη ἀπὸ κανέναν.

2. Διαφιλονικούμενες περιοχές έρμηνείας

α. Συνείδηση, αὐτεπίγνωση τοῦ ἐγώ, ἐαυτός

Ἡ ἐρυθρότητα τοῦ κόκκινου χρώματος ἢ ἡ ὀδυνηρότητα τοῦ πόνου μοιάζει ἄσχετη μέ τό θέμα τῆς συνείδησης. Πρόκειται ὅμως γιά ἓνα ἐξαιρετικά ἀκανθῶδες ζήτημα πού ἀπασχόλησε ἐπί αἰῶνες τούς φιλοσόφους. Πηγάζει ἀκριβῶς ἀπὸ τό γεγονός ὅτι ἡ ἐρυθρότητα τοῦ κόκκινου τήν ὁποία ἐγώ ἀντιλαμβάνομαι τόσο ἔντονα δέν μπορεῖ νά μεταδοθεῖ ἐπακριβῶς σέ ἓνα ἄλλο ἀνθρώπινο ὄν. Οἱ νευροεπιστῆμονες σήμερα διατείνονται ὅτι ἦλθε

4. Βλ. Θάνου Λίποβατς, *Φαντασιακή καί Ἀληθής Ἐλευθερία*, Πλέθρον, 2008, σ. 15 ἐξ. «τά ὑποκείμενα καταλαμβάνονται ἀπὸ πανικό καί ἄγχος στό ἐνδεχόμενο μιᾶς «ἀπώλειας» ἢ «ἀλλαγῆς» τῆς ταυτότητάς τους. Γιά νά ἀποφύγουν αὐτόν τόν κίνδυνο προσφεύγουν κατ' ἀρχάς σέ «πρωτόγονες» στρατηγικές: τό κλείσιμο πρὸς τὰ μέσα, τήν ἀπόρριψη τῆς ἐπικοινωνίας».

5. Βλ. π. Νικ. Λουδοβίκου, *Ὁρθοδοξία καί Ἐκσυγχρονισμός*, Ἀρμός, 2006, σ. 22 ἐξ.

τό πλήρωμα του χρόνου για να εξηγηθεί ή νευρωνική συσχέτιση⁶ τής έμπειρίας πού έχουμε όταν βλέπουμε κόκκινο ή πονάμε. Ίδου λοιπόν τό πρόβλημα τής συνείδησης μέ δυό λόγια: πώς να δώσεις μία αντικειμενική, τριτοπρόσωπη περιγραφή ενός άκρως ύποκειμενικού φαινομένου⁷.

Η συνείδηση, κατά τόν ισχυρισμό τών νευροεπιστημόνων, έμφανίστηκε κάποια συγκεκριμένη στιγμή τής ιστορίας του ανθρώπου και αναδύεται από άκριβείς ύλικές διατάξεις μέσα στον έγκέφαλο, εξαρτώμενη ασφαλώς από τίς σχέσεις του ανθρώπου μέ τό περιβάλλον και, στήν ανώτατη μορφή της, από τά σύμβολα και τή γλώσσα πού χρησιμοποιούνται σε μία κοινωνία⁸. Τήν ίδια στιγμή όμως όμολογούν τήν βαθύτατη αδυναμία τους να λύσουν τό αίνιγμα τής ύποκειμενικής αίσθησης. Πώς είναι δυνατόν ή ροή ιόντων και ήλεκτρικού ρεύματος σε κόκκους (νευρώνες) του έγκεφαλικού ιστού να δημιουργεί όλο αυτό τό πανηγύρι τών αισθήσεων; Μέ ποιό μαγικό τρόπο ή ύλη μετατρέπεται στήν άόρατη ύφανση συναισθημάτων και αισθήσεων;

Άπαραίτητος όρος εμφάνισης τής συνείδησης είναι ή αυτεπίγνωση του έγώ, ή έννοια του έαυτού. Ανατέμνοντας κάποιος έναν έγκέφαλο, δέν βρίσκει μέσα του κανέναν έαυτό. Άν όμως δέν ύπάρχει ένας μοναδικός, κεντρικός, κυρίαρχος Έαυτός στον έγκέφαλό μας, τί μας κάνει να είμαστε τόσο σίγουροι ότι ύπάρχει; Τί δίνει άκριβώς σ' αυτό τό «μύθο»⁹ τή δύναμη και τήν άντοχή του;

Ζουμε όλοι μας τή ζωή θεωρώντας ότι τό «έγώ» μας συνδέεται μέ τό σώμα μας, ότι παραμένει σταθερό, μόνιμο, μοναδικό, άνεπανάληπτο μέχρι τό θάνατο. Είναι ένα γεγονός πού θεωρείται άναμφισβήτητο και δεδομένο. Έν τούτοις, τά πειράματα¹⁰ και ή κα-

6. Βλ. Francis Crick, *Μία έκπληκτική υπόθεση, ή έπιστημονική αναζήτηση τής ψυχής*, Κάτοπτρο, 1997, σ. 30-31.

7. Βλ. *Οί νέες έπιστήμες του έγκεφάλου, κίνδυνοι και προοπτικές*, έπιμέλεια Dai Rees, Steven Rose, Πολύτροπον, 2008 σ. 92.

8. Βλ. Gerald Edelman, *Αιθέρας Θεϊκός, Λαμπερή Φωτιά*, Κάτοπτρο, Αθήνα, 1996, σελ. 305.

9. Βλ. Marvin Minsky, *Η κοινωνία τής νόησης*, Κάτοπτρο, Αθήνα, 1995 σ. 560, όπου ό όρισμός Έαυτός: ό μύθος ότι καθένας από μās περιέχει ένα ιδιαίτερο τμήμα στο όποιο ένυπάρχει ή ουσία τής νόησης μας.

10. Βλ. V.S. Ramachandran & Sandra Blakeslee, *Φαντάσματα στον έγκέφαλο, Έρευνώντας τά μυστήρια του νοϋ*, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο, 2004, σ. 47 έξ., όπου περιγράφονται πειράματα πού αποδεικνύουν ότι και ή εικόνα του σώματος, παρά τήν φαινομενική της σταθερότητα είναι έξ όλοκλήρου προσωρινή έσωτερική κατασκευή, ή όποία είναι δυνατόν να τροποποιηθεί σε μεγάλο βαθμό.

θημερινή κλινική νευρολογική εμπειρία αποδεικνύουν ακριβώς τό αντίθετο: ότι ή έννοια τοῦ ἑαυτοῦ εἶναι μία ἐσωτερική ἐγκεφαλική κατασκευή, ότι τό ἐγώ μας εἶναι προϊόν του ἐγκεφάλου μας. Δυσκολίες βέβαια θά ἐμφανίζονταν σέ περίπτωση (πού ἴσως δέν εἶναι καί τόσο μακρινή) μεταμόσχευσης τοῦ ἐγκεφάλου μας σέ κάποιο ἄλλο σῶμα. Τί θά ἦταν σωστό νά ποῦμε: ότι ἐμεῖς ἔχουμε ἕνα νέο σῶμα ἢ ότι αὐτό ἔχει ἕνα νέο ἐγκέφαλο; Εἴμαστε τό ἴδιο πρόσωπο μέ διαφορετικό σῶμα; Στήν ἴδια λογική σκέψης οἱ νευροεπιστήμονες συντηροῦν τήν ἐλπίδα ότι κάποια στιγμή θά δοθεῖ ἐπιστημονική ἐρμηνεία στήν ἀθανασία¹¹ γιατί δείχνουν ότι τό βασικό στοιχείο τοῦ πνεύματος εἶναι ή πληροφορία. Ἐκεῖνο πού μᾶς κάνει αὐτό πού εἴμαστε δέν εἶναι ὁ ἴδιος ὁ ἐγκέφαλος ἀλλά τό «πρόγραμμα» πού εἶναι ἀποτυπωμένο μέσα του.

Ἀρκετοί νευροεπιστημονικοί κλάδοι ἔχουν προσπαθήσει νά ἐπισημάνουν περιοχές τοῦ ἐγκεφάλου, πού ἐνδέχεται νά ἐμπλέκονται στήν ἀνάπτυξη ἢ στήν ἔκφραση διεργασιῶν σχετικῶν μέ τό ἐγώ. Μία ἀπό τίς χρησιμοποιούμενες μεθόδους εἶναι ή ἀπεικόνιση μαγνητικοῦ συντονισμοῦ τῶν λειτουργιῶν, ή ὁποία ἀνιχνεύει περιοχές στόν ἐγκέφαλο πού ἐμφανίζουν αὐξημένη ροή αἵματος, ὡς ἀποτέλεσμα νοητικῶν διεργασιῶν. Οἱ ἀπεικονιστικές αὐτές τεχνικές μᾶς ἐπιτρέπουν νά παρατηροῦμε in vivo ἕναν νοοῦντα ἐγκέφαλο. Τί παρατηροῦμε ὅμως στ' ἀλήθεια; Παρατηροῦμε τό ἐγώ, τόν νοῦ, τίς πολυποίκιλες γνωστικές διεργασίες; Αὐτό πού στήν πραγματικότητα παρατηροῦμε εἶναι ἠλεκτρικά σήματα, δομές ὀξυγόνωσης καί ροῆς αἵματος, πράγματα πού σχετίζονται ἢ ἐνδέχεται νά συσχετισθοῦν μέ νοητικές διεργασίες. Ἐξακολουθοῦμε νά μήν ἔχουμε ἰδέα γιά πῶς μποροῦν νά συσχετισθοῦν μέ τήν ὑποκειμενική βίωση τῶν νοητικῶν δραστηριοτήτων¹².

Ἡ ἐντυπωσιακή ὄντως πρόοδος τῆς νευροφυσιολογίας μᾶς ἔχει προσπορίσει ἕνα ἐπιβλητικό ὄγκο στοιχείων πού ἔχουν σχέση μέ τόν ἐντοπισμό τῶν λειτουργιῶν πρόσληψης, μεταβίβασης, συντονισμοῦ τῶν ἐρεθισμάτων τῆς ἐγκεφαλικῆς δραστηριότητας. Γνωρίζουμε τί συντελεῖται σέ ἕνα τμήμα τῆς ἐγκεφαλικῆς δραστηριότητας καί πού αὐτό συντελεῖται. Ἄγνοοῦμε τό πῶς συντελεῖται. Γι' αὐτό καί ἀδυνατοῦμε νά συγκροτήσουμε ἐπαρκῆ ἐρμηνευτική πρόταση. Ἡ ἀνθρώπινη συνείδηση ἄλλωστε εἶναι ή μόνη προϋποθετική δυνατότητα μέτρησης τῆς ὕλης, γι' αὐτό καί δέν ὑπόκειται ὡς

11. Βλ. Paul Davies, *Θεός καί Μοντέρνα Φυσική*, Κάτοπτρο, Αθήνα 1988 σ. 176-177.

12. Βλ. δ.π. Οἱ νέες ἐπιστῆμες τοῦ ἐγκεφάλου..., σ. 115 ἐξ.

γεγονός στους νόμους ύλης-ένέργειας. Κατά συνέπεια διαστέλλεται ή συνείδηση από τόν ἐγκέφαλο, ἔστω κι ἂν ἀλληλεπιδροῦν¹³.

Ξέρουμε ὅμως ὅτι ὑπάρχουν ἐγκεφαλικές βλάβες πού δυσχεραίνουν ἢ ἀκυρώνουν τήν λειτουργία τῆς συνείδησης. Μποροῦμε ἀπ' αὐτό νά συμπεράνουμε ὅτι ἡ συνείδηση εἶναι ἀποκλειστικά βιολογικό φαινόμενο; Ἐνα τέτοιο συμπέρασμα δέν εἶναι δυνατόν νά ἐλεγχθεῖ ἐπιστημονικά. Τό φαινόμενο τῆς συνείδησης εἶναι ἀδύνατο νά ὑπαχθεῖ στους ὅρους ἀντικειμενικοῦ (ἐπιστημονικοῦ) ἐλέγχου. Διότι μπορεῖ νά βεβαιωθεῖ μόνο ὡς ὑποκειμενική ἐμπειρία. Ὡς ὑποκειμενικό ἐμπειρικό δεδομένο προηγεῖται καί καθορίζει τόν τρόπο ἀλλά καί τήν ἴδια τήν δυνατότητα κάθε πιστοποίησης. Δέν ἀνήκει στίς φυσικές μου δυνατότητες νά πιστοποιήσω τόν τρόπο ἢ καί τήν δυνατότητα τοῦ ἄλλου νά συνειδητοποιεῖ τά φαινόμενα. Ἀδύνατο νά ξέρω ἂν αὐτό πού ὁ ἄλλος συνειδητοποιεῖ ὡς κόκκινο χρώμα εἶναι τό ἴδιο μέ ὅ,τι ἐγώ συνειδητοποιῶ ὡς κόκκινο. Ὁ ἐγκέφαλος εἶναι σίγουρα ἀναγκαῖα προϋπόθεση γιά νά λειτουργήσει συνείδηση. Εἶναι ὅμως καί ἰκανή συνθήκη λειτουργίας τῆς συνείδησης¹⁴; Παρά τήν ἐφηβική οἴηση τῶν νευροεπιστημόνων φαίνεται πώς ἀπάντηση μέ ἐπιστημονική ἐγκυρότητα δέν εἶναι δυνατόν νά δοθεῖ στά παραπάνω ἐρωτήματα.

β. Ἐλευθερία βούλησης, αἰτιότητα, ψυχή

Οἱ νευροεπιστῆμες προβαίνουν ἐρμηνευτικά στήν παλαιόθεν διακεκαυμένη ζώνη τῆς ἐλευθερίας τῆς βούλησης, τῆς αἰτιότητας καί τῆς σχέσης μεταξύ τους. Τά ἄτομα τῶν νευρώνων τοῦ ἐγκεφάλου ὑπακούουν στους ἴδιους καθολικούς φυσικούς νόμους πού κυβερνοῦν κάθε ἄλλη μορφή ύλης. Ἄρα, ἰσχυρίζονται, μποροῦμε πλέον νά ἐξηγήσουμε τί κάνει ὁ ἐγκέφαλος μέ βάση ἀποκλειστικά τίς ἴδιες θεμελιώδεις ἀρχές. Σύμφωνα μ' αὐτούς τούς ἰσχυρισμούς δέν ὑπάρχει καθόλου χώρος γιά τήν ἐλευθερία τοῦ ἀνθρώπου. Ὅποιοδήποτε νοητικό συμβάν εἶναι ἢ παράγωγο ἀκαμπτῶν αἰτιοκρατικῶν νόμων, ἢ τυχαῖο. Ὅποιες ἐνέργειες καί νά ἐπιλέξουμε δέν μποροῦν νά ἐπιφέρουν τήν παραμικρή ἀλλαγὴ σέ ὅ,τι θά συνέβαινε οὔτως ἢ ἄλλως, ἐπειδή αὐτοί οἱ ἀκαμπτοί φυσικοί νόμοι εἶχαν ἤδη προκαλέσει τίς νοητικές καταστάσεις πού μας ἔκαναν νά ἀποφασίσουμε κατ' αὐτόν τόν τρόπο. Γιά νά ἔχω

13. Βλ. Alastair Rae, *Κβαντική Φυσική: Ψευδαίσθηση ἢ πραγματικότητα*, Κάτοπτρο, Ἀθήνα, 1988, σ. 109.

14. Βλ. Χρήστου Γιανναρά, *Ὄντολογία τῆς σχέσης*, Ἴκαρος, Ἀθήνα, 2004, σ. 80 ἔξ.

τή δύναμη νά πράξω διαφορετικά, θά χρειαζόταν νά ἔχω τή δύναμη νά ἀλλάξω τούς νόμους τῆς φύσης. Στήν περίπτωση βέβαια τοῦ τυχαίου καί πάλι δέν ὑπάρχει τίποτα πού νά μπορούμε νά ἀποφασίσουμε ἐμεῖς¹⁵.

Κάθε ἐνέργεια πού κάνουμε πηγάζει ἀπό ἓνα πλήθος πολύπλοκων διαδικασιῶν μέσα στόν ἐγκέφαλό μας. Κάποιες φορές καταλαβαίνουμε μερικές ἀπό αὐτές, ἀλλά οἱ περισσότερες ξεπερνοῦν κατά πολύ τίς δυνατότητες κατανόησής μας. Προτιμᾶμε ὅμως νά ἀποδίδουμε τίς ἐπιλογές μας στή δική μας βούληση, αὐτενέργεια ἢ αὐτοέλεγχο. Καί ἔτσι γενικολογοῦμε περί τῆς δῆθεν «ἐλευθερίας» μας. Καί καταλήγουν πώς θά ἦταν πιό τίμιο καί ἐπιστημονικό νά λέμε: «Ἡ ἀπόφασή μου καθορίστηκε ἀπό ἐσωτερικές ὑλικές δυνάμεις τίς ὁποῖες δέν κατανοῶ»¹⁶. Τό αἶνιγμα τῆς ἀνθρώπινης φύσης λοιπόν ἀναζητεῖται μεταξύ Σκύλλας καί Χάρυβδης, σιδηρᾶς αἰτιότητας καί ἀνερμήνευτης (ἀ-νόητης) τυχειότητας.

Σπουδαῖοι νευροφυσιολόγοι ἰσχυρίζονται πώς πρέπει νά ἀποχαιρετήσουμε τόν παραδοσιακό τρόπο μέ τόν ὁποῖο κατανοοῦμε τήν ἀνθρώπινη φύση¹⁷. Ἀκόμη καί ἂν αὐτοί οἱ μεγαλεπήβολοι ἰσχυρισμοί εἶναι ἐν μέρει μόνο ρεαλιστικοί, μπορούμε νά προεξοφλήσουμε ὅτι ἡ πρόοδος τῶν νεότερων νευροεπιστημῶν δέν θά ἀλλάξει μόνο τρέχουσες πεποιθήσεις γιά θεμελιώδη φαινόμενα τοῦ νοῦ, ἀλλά καί γενικά τήν ἀντίληψή μας γιά τόν ἄνθρωπο. Ἄλλοι νευροεπιστήμονες (Francis Crick) βεβαιώνουν ὅτι ἡ ἐλεύθερη βούληση μπορεῖ νά ἐντοπισθεῖ ἀκριβῶς στήν πρόσθια ἑλικοειδή αὐλακα τοῦ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ¹⁸. Αὐτή ἡ ἐπιμονή ὅτι ἡ ἐλεύθερη βούληση μπορεῖ νά ἐντοπισθεῖ σέ συγκεκριμένη περιοχή τοῦ ἐγκεφάλου φαίνεται σάν περιεργος ἀντίλαλος τῆς «φρενολογίας»¹⁹ τοῦ 19ου αἰῶνα καί τοῦ ὑλιστικοῦ της πόθου νά ἐντοπίσει μέ παρόμοιο τρόπο ἄκρως περίπλοκες συμπεριφορές, αἰσθήματα, προδιαθέσεις.

Οἱ παραπάνω ἀντιλήψεις, στό βαθμό πού ἀληθεύουν, ἐπιφέρουν ἰσχυρούς κλυδωνισμούς στίς ἀπόψεις μας γιά τό καλό καί τό κακό. Μποροῦμε νά θεωροῦμε τούς ἑαυτούς μας ἐνάρετους ἂν

15. Βλ. Marvin Minsky, *Ἡ κοινωνία τῆς νόησης*, Κάτοπτρο, Ἀθήνα, 1995 σ. 514.

16. Βλ. ὁ.π. Marvin Minsky, *Ἡ κοινωνία τῆς νόησης...* σ. 514-515

17. Βλ. *Οἱ νέες ἐπιστήμες τοῦ ἐγκεφάλου, κίνδυνοι καί προοπτικές*, ἐπιμέλεια Dai Rees, Steven Rose, Πολύτροπον, 2008 σ. 106.

18. Βλ. *Οἱ νέες ἐπιστήμες τοῦ ἐγκεφάλου...* σ. 100.

19. Φρενολογία: ἡ νευροβιολογική πρακτική τῶν ἀρχῶν τῆς ἀνάπτυξης τῶν ἐπιστημῶν τοῦ ἐγκεφάλου, νά προσπαθεῖ νά ἀντιστοιχίσει πολύπλοκα κοινωνικά φαινόμενα σέ ἀκριβῶς ἐντοπισμένα τμήματα τοῦ ἐγκεφάλου.

είμαστε βέβαιοι ότι έχουμε επιλέξει οικειοθελώς να αντισταθούμε σε κάποιον πειρασμό. Πώς θά αξιολογήσουμε όμως την ήθική μας όταν θεωρήσουμε την οίανδήποτε απόφαση ως αποτέλεσμα υλικών φυσικών διαδικασιών μέσα στον εγκέφαλό μας; Θα παραστεί άραγε στό μέλλον ή ανάγκη να καταστρέψουμε τά πολύτιμα συστήματα αξιῶν πού αποτελοῦν τή βάση τῆς προσωπικότητάς μας, ἀφοῦ καί αὐτά εἶναι παράγωγα μίας αἰτιοκρατικῆς ἀλυσίδας, πού ἀναγκαστικά ὑφιστάμεθα;

Τά διλήμματα αὐτά εἶναι παλαιά καί ἐπανέρχονται μέ νέους ὅρους κατανόησης ἀπό τίς νευροεπιστῆμες. Πώς διασώζεται τό ἰδιαζόντως ἀνθρώπινο χαρακτηριστικό, ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία; Ἡ ἀνθρώπινη σκέψη ἀπό τήν ἀρχαιότητα ἀκόμη, θεώρησε πώς τό ζήτημα δέν θά μπορούσε νά λυθεῖ χωρίς τήν ὑπαρξη μίας ψυχῆς ἄυλης καί πνευματικῆς. Ὁ ἀνθρώπος εἶναι ἐλεύθερος γιατί ἔχει μία ψυχή, ἄυλη, πνευματική καί ἀθάνατη, πού δέν ὑπακούει στήν αἰτιότητα τοῦ σώματος καί τοῦ φυσικοῦ κόσμου²⁰. Καί μέ ἐπιστημονικούς ὅρους προσπάθησε νά τό ἐπεξεργασθεῖ ἔτι περαιτέρω ὁ Γάλλος φιλόσοφος καί πειραματιστής Καρτέσιος, ὁ ὁποῖος ὀδηγήθηκε στήν θεωρία τοῦ ἀλληλεπιδρώντος δυῖσμοῦ. Σύμφωνα μέ αὐτήν ὁ κόσμος ἀποτελεῖται ἀπό δύο ὄντοτητες, τήν *res extensa* (ἐκτατή οὐσία) καί τήν *res cogitans* (νοοῦσα οὐσία). Ἡ *res cogitans* δέν εἶναι δυνατόν νά ἐντοπισθεῖ στό χῶρο καί στό χρόνο, καί βρῖσκεται ἔξω ἀπό τή δικαιοδοσία ἑνός ἐξωτερικοῦ παρατηρητῆ. Στήν πρώτη ὄντοτητα ἀνήκει τό σῶμα καί στή δεύτερη ἡ νόηση. Ὡστόσο, παρόλο πού τό σῶμα καί ἡ νόηση ἀνήκουν σέ δύο διαφορετικές ὄντοτητες, ἐντούτοις ἡ νόηση-ψυχή μπορεῖ νά ἐπιδράσει στή λειτουργία τοῦ σώματος, καί τό σημεῖο συνάντησης εἶναι ἕνας ἀδένας πού βρῖσκεται στόν ἐγκέφαλο, ἡ ἐπίφυση. Ἔτσι κάθε χαρακτηριστικό τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς πραγματώνεται ἀπό ἕνα «πνευματικό κάτι» πού βρῖσκεται ἔξω ἀπό τή μέθοδο καί τούς κανόνες τῆς ἐπιστημονικῆς ἔρευνας²¹.

Πώς ὅμως εἶναι δυνατόν μία ἄυλη, ἀθάνατη ψυχή, νά ἐπιδρά καί νά προκαλεῖ ἀλλαγές σ' ἕνα θνητό καί υλικό ὄργανο, ὅπως ὁ ἐγκέφαλος; Τό «καρτεσιανό παράδοξο»²² θεωροῦν οἱ νευροεπιστῆμες πώς λύθηκε ὑποστηρίζοντας ὅτι τά νοητικά φαι-

20. Βλ. Εὐάγγελου Καφετζόπουλου, *Ἐγκέφαλος, συνείδηση καί συμπεριφορά*, Ἐξάντας, Αθήνα 1995, σ. 17.

21. Βλ. Gerald Edelman, *Αἰθέρας Θεϊκός, Λαμπερή Φωτιά, Κάτοπτρο*, Αθήνα 1996, σ. 16-17.

22. Βλ. ὁ.π. Εὐάγγελου Καφετζόπουλου, *Ἐγκέφαλος, συνείδηση καί συμπεριφορά...* σ. 18.

νόμενα και τά ἐγκεφαλικά φυσικά φαινόμενα εἶναι τό ἴδιο πράγμα. Τά φαινόμενα τῆς μακροκλίμακας τῆς πραγματικῆς ζωῆς εἶναι δυνατόν νά ἐρμηνευθοῦν μέ τήν ἀναγωγή τους στή μικροκλίμακα τῶν ὀργανωμένων σέ ἑκατομμύρια συνάψεις μορίων, μέ ἀναγωγή δηλαδή τῆς ψυχολογίας στήν κυτταρική και μοριακή νευροβιολογία (ἀναγωγιστικό μοντέλο). Ἡ ἀνεπάρκεια τοῦ ἀναγωγισμοῦ νά ἐρμηνεύσει τήν ἀνάδυση τῶν νοητικῶν φαινομένων, ὀδήγησε σέ μία πιό ἐκλεπτυσμένη ἐκδοχή τοῦ δυϊσμοῦ σώματος-ψυχῆς. Σύμφωνα μέ τήν λειτουργιστική ἄποψη, αὐτό πού σέ τελευταία ἀνάλυση ἔχει σημασία εἶναι οἱ ἀλγόριθμοι (τό πρόγραμμα) πού «τρέχει» στόν ἐγκέφαλο και ὄχι τό ὑλικό μέρος στό ὁποῖο ἐκτελεῖται²³. Ἡ γνώση τῆς δομῆς και τῆς λειτουργίας τοῦ ἐγκεφάλου δέν μπορεῖ νά ἀποκαλύψει τή φύση τῶν ψυχοδιανοητικῶν λειτουργιῶν πού εἶναι συμβολικοῦ και συντακτικοῦ χαρακτήρα (ψυχικό συντακτικό τοῦ Dennett) και ὄχι ὑλικοῦ. Μήπως πρέπει νά ἐκλάβουμε τόν ἐγκέφαλο ὡς ἕναν ὑπολογιστή²⁴;

Οἱ μεταβάσεις τῶν ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν ἀπό μία κατάσταση σέ κάποια ἄλλη εἶναι ἀπόλυτα ντετερμινιστικές, ἐνῶ ἐκεῖνες τῶν ἀνθρώπων μοιάζουν ἐξαιρετικά ἀπροσδιόριστες. Εἶναι ἐντελῶς ἀπίθανο ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος νά εἶναι ἕνας ὑπολογιστής. Παρουσιάζει τεράστια ἀτομική, δομική ποικιλότητα και πολυπλοκότητα σέ πολλά ἐπίπεδα ὀργάνωσης²⁵. Ἡ μελέτη τοῦ τρόπου μέ τόν ὁποῖο ἀναπτύσσεται ὁ ἐγκέφαλος δείχνει ὅτι εἶναι μία ἐξαιρετικά μεταβλητή δομή. Δέν ὑπάρχει σέ ὑλικό ἐπίπεδο ἀπόλυτος καθορισμός τῶν νευρωνικῶν διαδικασιῶν. Διότι ἂν ὑπῆρχε θά καθορίζονταν ἀπό τά γονίδια τοῦ κάθε ἀνθρώπου. Τό γονιδίωμα ὁμως ἑνός ἀνθρώπου ὄντος δέν ἐπαρκεῖ γιά νά καθορίσει μέ ἀκρίβεια τή συναπτική δομή²⁶ τοῦ ἀναπτυσσόμενου ἐγκεφάλου.

Ὅπως συνάγεται ἀπό τά παραπάνω γνωρίζουν οἱ νευροεπι-

23. Βλ. ὁ.π. Gerald Edelman, Αἰθέρας Θεϊκός, Λαμπερή Φωτιά... σ. 338.

24. Βλ. ὁ.π. Εὐάγγελου Καφετζόπουλου, Ἐγκέφαλος, συνείδηση και συμπεριφορά... σ. 29.

25. Βλ. ὁ.π. Gerald Edelman, Αἰθέρας Θεϊκός, Λαμπερή Φωτιά...σ. 343.

26. Βλ. Guy Lazorthes, Ἐγκέφαλος και Πνεῦμα, Γκοβόστης, Ἀθήνα, 1991, σσ. 55-56, ὅπου: Σύναψη εἶναι τό σημεῖο σύνδεσης ἑνός νευρώνα μέ κάποιον ἄλλον. Ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος διαθέτει 100 δισεκατομμύρια νευρώνες. Κάθε νευρώνας μπορεῖ νά συνδέεται μέ 1000 ἕως 10000 ἄλλους νευρώνες. Στό ἐπίπεδο μόνο τοῦ ἐγκεφαλικοῦ φλοιοῦ, 10 δισεκατομμύρια νευρώνες θά δώσουν 102783000 λειτουργικούς συνδυασμούς (ἕναν ἀριθμό μέ περισσότερα ἀπό δύο και μισό ἑκατομμύρια μηδενικά). Ἀκόμη και ἡ τολμηρότερη φαντασία ἀποδεικνύεται ἀνεπαρκῆς ὅταν δοκιμάσει νά ἀναπαραστήσει αὐτό τό φανταστικό σύμπλεγμα συνάψεων.

στήμονες πολλά για τόν τρόπο καί τή μετάδοση τῶν ἐρεθισμάτων ἀπό τά αἰσθητήρια ὄργανα στά ἀνάλογα κέντρα τοῦ ἐγκεφάλου, εἶναι ὅμως σέ πλήρη ἀδυναμία νά προσδιορίσουν βιολογικούς παράγοντες καθοριστικούς τῆς λειτουργίας τῶν συνειδητοποιούμενων ἐμπειριῶν. Ἡ ἐπιστημονική τουλάχιστον παρατήρησή μας βεβαιώνει γιά μία σχέση ἀλληλεπίδρασης ἀνάμεσα στίς συνειδητοποιούμενες ἐμπειρίες καί στή δραστηριότητα τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων. Ἀλληλεπίδραση σημαίνει ὅτι ἡ δραστηριότητα τῶν ἐγκεφαλικῶν κυττάρων μπορεῖ νά προηγεῖται, ἀλλά μπορεῖ καί νά ἔπεται τοῦ «ψυχικοῦ» γεγονότος. Τά πρωτοποριακά πειράματα τοῦ νομπελίστα νευροφυσιολόγου Ἰεκκλες (Eccles)²⁷ ὁδηγοῦν σέ συναρπαστικά συμπεράσματα καί ἀπεμπλοκή ἀπό τό διαφαινόμενο ἀδιέξοδο τοῦ νευροεπιστημονικοῦ ἐρμηνευτικοῦ ἐγχειρήματος γιά τήν ἐλευθερία τῆς βούλησης καί τήν ψυχή. Ὁ σπουδαῖος αὐτός ἐπιστήμονας μιλάει γιά τόν παράγοντα ἑαυτός (Self) πού σαφῶς παρεμβαίνει κατευθύνοντας καί καθορίζοντας τήν ἐγκεφαλική λειτουργία. Αὐτό τό Self (πυρήνας τῆς ὑποκειμενικότητας) γίνεται ἐπιστημονικά ἀντιληπτό, μόνο a posteriori. Ἡ παρέμβαση αὐτοῦ τοῦ παράγοντα εἶναι ιδιαίτερα σαφής στίς περιπτώσεις ἐπιλεκτικῆς μνήμης, ἐστίασης τῆς προσοχῆς, κρίσης γιά τήν ὀρθότητα μίας ἀνακαλούμενης ἀνάμνησης. Ὁ ἐγκεφαλικός φλοιός ἔχει μίαν ἀφάνταστα πολυμερισμένη λειτουργία κυττάρων, ὅμως αὐτός ὁ πολυμερισμός τῶν λειτουργιῶν συντίθεται ἀπό κάποιον ἔξω-ἐγκεφαλικό «παράγοντα», πού «διαβάζει» ἐκλεκτικά ἀπό τό πλῆθος τῶν ἀνώτερων ἐγκεφαλικῶν κέντρων, ἢ «παίζει» σάν πιανίστας στά «πλῆκτρα» τῶν ἐγκεφαλικῶν κέντρων, προκειμένου νά συνθέσει τή συνειδητοποιούμενη ἐμπειρία.

Ἄν εἴμαστε ὑποχρεωμένοι νά δεχθοῦμε τήν ὑπαρξη μίας πραγματικότητας «ἄλλης» πρὸς τόν κόσμο ὕλης-ἐνέργειας, κι ἂν αὐτή ἢ «ἄλλη» πραγματικότητα ταυτίζεται μέ ὅ,τι ὀνομάζουμε θεολογικά ὑπόσταση τοῦ ὑποκειμένου, τότε ἡ ὑπόσταση παραμένει ἀνυπότακτη στίς προϋποθέσεις λειτουργίας τοῦ κόσμου τῆς ὕλης-ἐνέργειας. Αὐτό σημαίνει πῶς δέν μπορεῖ νά ἀποκλεισθεῖ ἡ συνέχιση ὑπάρξεως τῆς ὑπόστασης μετά τό θάνατο τοῦ σώματος; Γράφει ὁ Ἰεκκλες: «Τί συμβαίνει στό ἐνσυνείδητο Self ὅταν πεθαίνει ὁ ἐγκέφαλος; Τό θαυμαστό ὄργανό του ἀποσυντίθεται καί δέν εἶναι πιά εὐαίσθητο στίς γνώριμες θωπιεῖς του. Νά ἀνανεώνεται ἄραγε τό Self μέ κάποια ἄλλη μορφή ἢ κάποιον ἄλλον τρόπο

27. Βλ. βιβλιογραφικές ἀναφορές σέ ἔργα τοῦ ἐν λόγω νευροφυσιολόγου στό Χρήστου Γιανναρά, *Προτάσεις κριτικῆς ὄντολογίας*, Δόμος, Αθήνα, 1985, σ. 44-47, 159-162.

υπάρξεως; Τό ἐρώτημα αὐτό ξεπερνάει τά ὅρια τῆς ἐπιστήμης, καί οἱ ἐπιστήμονες πρέπει νά ἀποφεύγουν νά δίνουν ὀριστικές ἀρνητικές ἀπαντήσεις».

Ἡ αἰτιοκρατική λογική τῶν νευροεπιστημῶν ἀδυνατεῖ ἐπίσης νά ἐρμηνεύσει φαινόμενα πού σαφῶς ἀντιστρατεύονται ἢ καί ἀκυρώνουν τήν μονόδρομη ἐκδοχή τῶν ψυχοδιανοητικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἀνθρώπου: τό φαινόμενο τῆς αὐτοθυσίας, τῆς θεληματικῆς αὐταπάρνησης, τά πάθη τῆς αὐτοκαταστροφῆς, τήν αὐτοκτονία ἢ τήν περίπτωση ἀνορεξικῶν βρεφῶν «πού ὀδηγοῦνται ἀπό μόνα τους στό θάνατο» ἀποδεικνύοντας πώς ἡ «ψυχή» τους εἶναι καθοριστική τῆς ὑπαρξῆς τους, ἰσχυρότερη τοῦ ἐνστίκτου αὐτοσυντήρησης²⁸. Ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία δέν εἶναι ἀπλῶς ἡ δυνατότητα ἐπιλογῶν, ἀλλά πρωτίστως ἡ δυνατότητα αὐτοκαθορισμοῦ τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξῆς καί πράξης²⁹. Εἰδικά λοιπόν ἡ ἐλευθερία ἀποκαλύπτει καί τό ἀγεφύρωτο κενό ἢ τήν ἐξελικτική ἀσυνέχεια ἀπό τά ζῶα στόν ἄνθρωπο καθιστώντας ἐξόφθαλμη τήν ἀδυναμία τῶν νευροεπιστημῶν νά τήν ἐρμηνεύσουν σέ καθαρά ὑλικό, «ζωικό» ἐπίπεδο.

γ. Ἠθική εὐθύνη-ἐννοια τοῦ προσώπου

Οἱ ἀναπτυσσόμενες νευροεπιστῆμες καί νευροτεχνολογίες ἔχουν ἐπίπτωση καί στή δική μας ἀντίληψη γιά τήν ἀτομική καί ἠθική εὐθύνη, τήν ἐννοια τοῦ προσώπου, τόν ἄνθρωπο ὡς ὑποκείμενο τῆς πράξης. Σέ ποιοῦ βαθμό θά ἐπηρεάσουν στό μέλλον τά νομικά καί ἠθικά συστήματα, καθῶς καί τήν ἀπονομή τῆς δικαιοσύνης; Δέν ἀναφερόμαστε ἐδῶ σέ κάποιο ἐνδεχόμενο ἐπιστημονικῆς φαντασίας, ἀλλά σέ ἐνδεχόμενα καί σέ προβλήματα πού ἡ παρουσία τους θά γίνεται ἐντονότερη.

«Ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος εἶναι ἡ μηχανή πού μόνο αὐτή ἐξηγεῖ ὅλες τίς πράξεις μας, τίς πλέον προσωπικές σκέψεις μας, τίς πεποιθήσεις μας... Αἰσθανόμαστε συνήθως, πώς ἐμεῖς ἔχουμε τόν ἔλεγχο τῶν πράξεών μας, ἀλλά αὐτό τό αἶσθημα εἶναι παράγωγο τοῦ ἐγκεφάλου μας... Ὅλες οἱ πράξεις μας εἶναι ἀποτέλεσμα τῆς δραστηριότητος τοῦ ἐγκεφάλου μας. Μοῦ φαίνεται πώς δέν ἔχει κανένα νόημα (ἀπό ἐπιστημονική ἄποψη) νά προσπαθοῦμε νά διακρίνουμε αὐστηρά τίς ἐπί μέρους πράξεις πού εἶναι ἀποτέλεσμα

28. Βλ. Κορνῆλιος Καστοριάδης, *Ἡ φαντασιακή θέσμιση τῆς κοινωνίας*, Ράππας, Αθήνα, 1978, σ. 409.

29. Βλ. Χρήστου Γιανναρά, *Μετανεωτερική Μεταφυσική*, Δόμος, Αθήνα, 1993, σ. 123-124.

συνειδητής προσοχής από εκείνες πού είναι αποτέλεσμα τῶν ἀντανακλαστικῶν μας», γράφει ὁ νευροεπιστήμονας Κόλιν Μπλέικμορ (Colin Blakemore)³⁰.

Ἐδῶ ὁ ἐγκέφαλος φαίνεται νά προσωποποιεῖται καί νά θεωρεῖται ὁ διακριτός πράττων. Αὐτό πού ὑποστηρίζεται εἶναι πῶς δέν πρέπει πιά νά λέμε ὅτι «χρησιμοποιοῦμε τό μυαλό μας» ἢ ὅτι σκεφτόμαστε μέ τό μυαλό μας, ὅπως ἀκριβῶς λέμε ὅτι βλέπουμε μέ τά μάτια μας. Δέν πρέπει πιά νά θεωροῦμε τόν ἐγκέφαλο ὡς ἓνα ὄργανο μεταξύ τῶν ἄλλων. Δέν πρόκειται ἐδῶ γιά μία μηδαμινή, λεκτική ἀλλαγὴ. Στήν κοινωνική ζωὴ ἔχει σημασία, γιατί ἡ διάκριση ἀνάμεσα στό νά δρᾷ κάποιος μέ πρόθεση καί στό νά παρᾶσῃ ἀπλῶς παθητικά εἶναι ὑψίστης σπουδαιότητας γιά μᾶς. Θέλουμε νά ξέρουμε ἂν οἱ ἄνθρωποι μέ τούς ὁποίους σχετιζόμαστε ἔχουν πλήρη εὐθύνη τῶν πράξεών τους ἢ εἶναι κατά κάποιον τρόπο παθητικοί. Πρέπει νά τούς ἀντιμετωπίζουμε ὡς συνειδητῶς ὑπεύθυνους πράττοντες καί ὄχι ἀπλῶς σάν «σβῶλους ὕλης πού βουίζουν»³¹.

Ἡ ἀληθινή λοιπόν αἰτία τῆς πράξης μας εἶναι πάντοτε ἓνα φυσικό συμβάν, γιά τό ὁποῖο ἐμεῖς δέν γνωρίζουμε τίποτα. Ἐμεῖς οἱ ἴδιοι δέν εἴμαστε ποτέ πραγματικά ἐνεργῶς πράττοντες, ἀλλά πάντοτε παθητικά ὠθούμενοι σάν ὑπνωτισμένοι ἢ κατεχόμενοι ἀπό κάποια ἀγνωστή δύναμη. Ὁ νευροεπιστήμονας Ἄντερσον (Anderson) περιγράφει δύο ἀσθενεῖς πού ὑπέστησαν βλάβες στόν προμετωπιαῖο φλοιό τά πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς τους³². Αὐτή ἡ βλάβη ὀδήγησε σέ ὅ,τι μορεῖ νά ὀνομαστεῖ ἀπώλεια τῆς ἠθικῆς εὐαισθησίας καί τῆς ἰκανότητας νά αισθάνεσαι ἔνοχος. Παρ' ὅτι οἱ βασικές γνωστικές τους ἰκανότητες ἦταν φυσιολογικές, κανεῖς ἀπό τούς δύο αὐτούς ἀνθρώπους δέν ἦταν σέ θέση νά τηρήσει κανόνες κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς. Φαίνεται ὅτι μία ἀτέλεια στήν ἀνατομία τοῦ ἐγκεφάλου ὀδηγεῖ σέ κάποιου εἴδους «ἠθική τύφλωση». Ἐμφάνιζαν σαθεούς κοινωνικούς καί ἠθικούς λογισμούς, πράγμα πού ὑπονοεῖ ὅτι ἡ ἀπόκτηση πολύπλοκων κοινωνικῶν συμβάσεων καί ἠθικῶν κανόνων εἶχε ὑποστεῖ φθορά. Κανεῖς ἀπό τούς δύο δέν ὑπέφερε ἀπό τήν ἀνεπαρκῆ του κοινωνική συμπεριφορά. Γιά πολλούς νευρολόγους αὐτό δείχνει ὅτι ἓνας προμετωπιαῖος φλοιός σέ λειτουργία εἶναι οὐσιώδης γιά τήν ἀπόκτηση τῆς κοινωνικῆς καί ἠθικῆς γνώσης³³.

30. Βλ. *Οἱ νέες ἐπιστῆμες τοῦ ἐγκεφάλου, κίνδυνοι καί προοπτικές*, ἐπιμέλεια Dai Rees, Steven Rose, Πολύτροπον, 2008 σ. 43.

31. Βλ. *ὁ.π.* Οἱ νέες ἐπιστῆμες τοῦ ἐγκεφάλου...σ. 44.

32. Βλ. *ὁ.π.* Οἱ νέες ἐπιστῆμες τοῦ ἐγκεφάλου...σ. 112-113.

33. Βλ. *ὁ.π.* Οἱ νέες ἐπιστῆμες τοῦ ἐγκεφάλου...σ. 113 ἐξ.

Αυτά τὰ εὐρήματα προκαλοῦν ὑψίστης σημασίας ἐρωτήματα: τί γίνεται μέ τὰ ἄτομα ποῦ δέν ἔχουν καμμία βλάβη, ἀλλά κάποιο εἶδος (γενετικά προκαλούμενης) «φυσιολογικῆς» δυσλειτουργίας στόν προμετωπιαῖο φλοιό; Πρέπει νά ἀναμένει κανεῖς ἐλλιπῆ ἀνάπτυξη τῆς ἠθικῆς συμπεριφορᾶς, κατ' ἀναλογίαν πρός πρόσωπα ποῦ ἔχουν μυωπία λόγω λειτουργικοῦ προβλήματος τοῦ κερατοειδοῦς; Κανεῖς ἐχέφρων δέν θά ἔψεγε τοὺς τυφλοὺς γιά τήν τυφλότητά τους. Μποροῦμε λοιπόν νά ψέξουμε ἀνθρώπους μέ «φυσιολογικές» δυσλειτουργίες στόν ἐγκέφαλο γιά ἠθικά παρεκκλίνουσα συμπεριφορά; Ἡ μήπως, ἀντίστροφα, πρέπει ἡ ἠθικά παρεκκλίνουσα συμπεριφορά νά ἐπανερμηνευθεῖ ὡς προκαλούμενη ἀπό δομικά γνωρίσματα τοῦ ἐγκεφάλου, εἴτε ἀπό τὰ νευρωνικά του συστατικά³⁴; Ἄν τὰ ἀποτελέσματα καί οἱ θεωρίες πού συνάγονται παραγωγικά ἀπό τὰ νευρολογικά εὐρήματα ἐπιβεβαιωθοῦν, τότε εἶναι βέβαιο πῶς θά πρέπει νά ἐπανεκτιμήσουμε τίς ἀντιλήψεις μας γιά τήν ἠθική εὐθύνη τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. Ἄν καί κατά τοὺς νευροεπιστήμονες, ἐνδέχεται νά μὴν ὑπάρχει γονιδιακός προκαθορισμός, ἐνδέχεται ὅμως νά ὑπάρχουν δομές ἢ λειτουργίες στόν ἐγκέφαλο συνδεδεμένες μέ συγκεκριμένες ἰκανότητες ἐπεξεργασίας, οἱ ὁποῖες σχετίζονται μέ τήν ἠθική συμπεριφορά³⁵. Ἡ ἠθική εὐαισθησία μας, αὐτό τό ἄκρως ἀξιοσέβαστο ἐπίτευγμα τοῦ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ, φαίνεται νά ἐξαρτᾶται ἄμεσα ἀπό τή λειτουργία συγκεκριμένων νευρικῶν κυττάρων ἢ περιοχῶν τοῦ ἐγκεφάλου.

Ὡστόσο, πρόκειται γιά μία μόνο, μεταξύ ἄλλων, ὀπτική. Ἄν ἐμμείνουμε σ' αὐτό, τότε ἐνδέχεται νά πεισθοῦμε ὅτι ἡ ἀντίθετη συμπεριφορά ἐντοπίζεται στόν ἐγκέφαλο καί πούθενά ἄλλοῦ. Ὅμως, ὅτι αὐτά τὰ εὐρήματα δείχνουν εἶναι πῶς ἡ ἰκανότητα νά κάνεις ἠθικές κρίσεις καί νά διακρίνεις τό καλό ἀπό τό κακό σέ ἀνθρώπους χωρίς κακώσεις στόν προμετωπιαῖο φλοιό ἐξαρτᾶται τόσο ἀπό τίς δομές τοῦ κοινωνικοῦ περιβάλλοντος, ὅσο καί ἀπό τήν λειτουργία συγκεκριμένων ἐγκεφαλικῶν δομῶν. Τότε τό ἀνθρώπινο πρόσωπο δέν εἶναι οὔτε ἀποτέλεσμα ἀφηρημένων γενικεύσεων, οὔτε κάτι ἐντοπισμένο ἀποκλειστικά στόν ἐγκέφαλο, ἀλλά ἓνα σύνολο διαδραστικῶν κοινωνικῶν διεργασιῶν, οἱ ὁποῖες ἀπομνημονεύονται καί ἀδιάκοπα ἀξιολογοῦνται. Ἐπομένως, τό ἀνθρώπινο πρόσωπο δέν μπορεῖ νά περιγραφεῖ μέ βάση ἀνατομικές ἐγκεφαλικές δομές, ἀλλά πρέπει νά γίνει ἀντιληπτό ὡς ἀποτέλεσμα μίας διεργασίας ἡ ὁποία ἐξαρτᾶται τόσο ἀπό τήν παρουσία ἀνέπαφων ἐγκεφαλικῶν

34. Βλ. δ.π. Οἱ νέες ἐπιστῆμες τοῦ ἐγκεφάλου...σ. 114.

35. Βλ. δ.π. Οἱ νέες ἐπιστῆμες τοῦ ἐγκεφάλου...σ.114 ἐξ.

δομῶν ὅσο καί ἀπό τήν ἀντίληψη ἄλλων μελῶν τῆς κοινωνίας. Ἡ μέ διαφορετική διατύπωση πρέπει νά περιγραφεῖ μέ μία γλώσσα μεταβαλλόμενων σχέσεων καί ὄχι μόνο ιδιοτήτων. Τά ἐμπειρικά εὐρήματα ἀπό κλινικές περιπτώσεις ἢ πειραματικές σπουδές μπορεῖ νά εἶναι ἱκανά νά συλλάβουν κάποιες ἀπό τίς πολλαπλές διαστάσεις τῶν πολύπλοκων νοητικῶν φαινομένων, ἀλλά ἀποκλείουν σημαντικές ἄλλες, οἱ ὁποῖες δέν μποροῦν νά περιγραφοῦν στήν γλώσσα τῶν πειραματικῶν νευροεπιστημῶν.

Οἱ νευροεπιστημονικές ἔννοιες τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου ἔχουν συγκεκριμένους περιορισμούς, καθὼς περιλαμβάνουν καί περιγράφουν ὡς σημαντικό μόνον ὅ,τι μπορεῖ νά ἀνιχνευθεῖ ἀπό τίς χρησιμοποιούμενες μεθόδους. Ὡς ἐκ τούτου, ἄλλες πλευρές καί διαστάσεις οἱ ὁποῖες συγκροτοῦν τό ἐγώ ἀλλά δέν εἶναι ἀνιχνεύσιμες ἀπό τίς μεθόδους αὐτές, ἐνδέχεται νά ἀποκλείονται ἀπό τήν ἐννοιολόγηση. Ἄν ὅμως οἱ ἀνθρώπινες κρίσεις, πού πρέπει νά εἶναι ἡ βάση γιά τήν ἠθική ἀξιολόγηση, στηρίζονται ἀποκλειστικά σέ ἐπιστημονικές ἔννοιες περί τῆς δομῆς καί τῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐγκεφάλου, τότε τοῦτο καταλήγει σέ λογισμούς ὄχι μόνο ἀναγωγιστικούς ἀλλά καί κυκλικούς³⁶. Εἶναι ἀναγωγιστικοί, στόν βαθμό πού δέν συμπεριλαμβάνονται οἱ κοινωνικές ἢ ἄλλες διαστάσεις τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου. Καί εἶναι κυκλικοί, καθὼς ὁποιαδήποτε ἀπάντηση στό ἐρώτημα γιά τό ποιές παρεμβάσεις στόν ἐγκέφαλο μπορεῖ νά εἶναι ἐπιτρεπτές ἀναφέρεται, σέ τελική ἀνάλυση, σέ νευροεπιστημονικές ἔννοιες πού ὀρίζουν τίς σημαντικές γιά τό ἐγώ διεργασίες, ἄρα καί προκαθορίζουν τόν τύπο παρέμβασης πού μπορεῖ ἢ ὄχι νά ἐπηρεάσει τήν ἀκεραιότητά του.

Οἱ νευροεπιστήμες ξεδιπλώνουν μία δομή τοῦ βίου ἢ ὁποῖα δίνει ὑφή ἢ ἀκόμη καί διέπει, τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο συλλαμβάνουμε τόν ἑαυτό μας καί τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο πράττουμε. Ἀποσκοποῦν ὄχι μόνον σέ νέες ἢ ἀναθεωρημένες περιγραφές τῶν ἀνθρώπινων ὄντων, ἀλλά ἐπίσης στό νά ὀρίσουν ἐκ νέου τήν βάση τῶν κοινωνικῶν σχέσεων καί ἀλληλεπιδράσεων μέ ὄρους νευροανατομίας. Ἐκεῖνο πού διακυβεύεται εἶναι ὄχι μόνο ὁ πυρήνας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου, ἀλλά καί ὁ πυρήνας τοῦ κοινωνικοῦ. Ἀναλύουν καί ἐννοιολογοῦν τόν ἀνθρώπινο ἐγκέφαλο, ὁ ὁποῖος γίνεται ἀντιληπτός ὡς ὁ φυσικός τόπος τοῦ νοήματος τοῦ ἀνθρώπινου εἶναι.

δ. Ἡ πραγματικότητα τῆς ἐμπειρίας μας

Πόσο πραγματικά εἶναι τά φαινόμενα τά ὁποῖα

36. Βλ. δ.π. Οἱ νέες ἐπιστήμες τοῦ ἐγκεφάλου...σ. 120 ἐξ.

ἀντιλαμβανόμεστε; Ὁ κόσμος ὁ πλασμένος «καλῶς λίαν» πόσο πραγματικός εἶναι; Οἱ νευροεπιστῆμες φιλοδοξοῦν νά ἐπιλύσουν ἓνα ἀπό τὰ παλαιότερα φιλοσοφικά ἐρωτήματα μέ ὄρους πού πόρρω ἀπέχουν αὐτῶν τῆς φιλοσοφίας. Αὐτό πού βλέπουμε δέν εἶναι αὐτό πού πραγματικά ὑπάρχει. Εἶναι ὅ,τι ὁ ἐγκέφαλος πιστεύει ὅτι ὑπάρχει. Στίς περισσότερες περιπτώσεις αὐτό ἀντιστοιχεῖ πράγματι ἱκανοποιητικά στά χαρακτηριστικά του ὀπτικοῦ κόσμου πού ἔχουμε μπροστά μας, ἀλλά σέ μερικές περιπτώσεις οἱ πεποιθήσεις μας ἀποδεικνύονται λανθασμένες. Ἡ ὄραση εἶναι μία ἐνεργητική, κατασκευαστική λειτουργία. Ὁ ἐγκέφαλος κάνει τήν καλύτερη ἐρμηνεία πού μπορεῖ σύμφωνα μέ τήν προηγούμενη ἐμπειρία του καί τίς περιορισμένες καί ἀσαφεῖς πληροφορίες πού τοῦ παρέχουν τά μάτια³⁷.

Πολλοί ἄνθρωποι δυσκολεύονται νά δεχτοῦν ὅτι αὐτό πού βλέπουν εἶναι μία συμβολική ἐρμηνεία τοῦ κόσμου. Ὅλα δείχνουν τόσο ἀληθινά. Ἀλλά στήν πραγματικότητα δέν ἔχουμε ἄμεση γνώση τῶν ἀντικειμένων τοῦ κόσμου. Αὐτή εἶναι μία «πλάνη» πού τή δημιουργεῖ ἡ μεγάλη ἱκανότητα τοῦ ὀπτικοῦ συστήματος, ἀφοῦ οἱ ἐρμηνεῖες του ὀρισμένες φορές εἶναι λανθασμένες. Τό κάθε ἀντικείμενο δέν εἶναι καθαρά καί ξάστερα ὀρισμένο γιά χάρη μας. Ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ἓνας ἐνεργητικός παράγοντας ἐρμηνείας τῶν αἰσθητηριακῶν δεδομένων³⁸. Ὅλα παράγονται ἀπό τά νευρικά κύτταρα τοῦ ἐγκεφάλου.

Ὁ ἐγκέφαλος εἶναι φυλακισμένος μέσα στό κρανίο, ἓναν βουβό, σκοτεινό καί ἀκίνητο τόπο. Πῶς μπορεῖ νά μαθαίνει ποιά ὄψη ἔχει ὁ ἔξω κόσμος; Αὐτή καθ' ἑαυτήν ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἐγκεφάλου δέν ἔχει τήν παραμικρή αἴσθηση τῆς ἀφῆς. Δέν ἔχει δέρμα τό ὅποιο νιώθει. Εἶναι μονάχα συνδεδεμένη μέ τό δέρμα. Οὔτε νά δεῖ μπορεῖ ὁ ἐγκέφαλος, διότι δέν ἔχει μάτια. Εἶναι μονάχα συνδεδεμένος μέ τά μάτια. Οἱ μόνοι δρόμοι πού ἐνώνουν τόν κόσμο μέ τόν ἐγκέφαλο εἶναι οἱ δέσμες νεύρων, ὅπως αὐτές πού καταλήγουν σ' αὐτόν ἀπό τά μάτια, τά αὐτιά καί τό δέρμα. Πῶς καταφέρνουν τά σήματα πού καταλήγουν στόν ἐγκέφαλο μέσω αὐτῶν τῶν νεύρων νά γεννοῦν σέ μᾶς τήν αἴσθηση πῶς «βρισκόμαστε μέσα» στόν ἐξωτερικό κόσμο; Ἡ ἀπάντηση τῶν νευροεπιστημόνων εἶναι ὅτι αὐτή ἡ αἴσθηση δέν εἶναι παρά μία πολύπλοκη ψευδαἴσθηση³⁹. Στήν πραγματικότητα δέν ἔχουμε ποτέ ἄμεση ἐπαφή μέ τόν ἔξω κόσμο. Ἀντίθετα,

37. Βλ. Francis Crick, *Μία ἐκπληκτική ὑπόθεση, ἡ ἐπιστημονική ἀναζήτηση τῆς ψυχῆς*, Κάτοπτρο, 1997, σ. 61.

38. Βλ. ὁ.π. Francis Crick, *Μία ἐκπληκτική ὑπόθεση...* σ. 65 ἐξ.

39. Βλ. Marvin Minsky, *Ἡ κοινωνία τῆς νόησης*, Κάτοπτρο, Ἀθήνα 1995 σ. 177.

Λειτουργούμε μέ μοντέλα τοῦ κόσμου, τά ὅποια φτιάχνουμε στόν ἐγκέφαλό μας.

ε. Ἡ πραγματικότητα τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας

Πολλοί προσπάθησαν νά ἐξιχνιάσουν τήν προέλευση τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας στόν ἄνθρωπο. Ἐλάχιστα πειστικοί ἀπεδείχθησαν ὅμως νά ἐρμηνεύσουν τό τόσο ἀνθρώπινο καί μόνιμο αὐτό στοιχεῖο τῆς ἀνθρώπινης ὑπαρξης. Οἱ νευροεπιστήμες καί ἐδῶ διατείνονται πῶς ἔχουν τήν ἀπάντηση καί μάλιστα μέ τήν ἀτεγκτη πειθῶ τῶν πειραματικῶν δεδομένων.

Πρῖν ἀπό λίγα χρόνια ὁ Καναδός νευροεπιστήμονας Μάικλ Πέρσινγκερ προσπάθησε μέ μία εἰδική συσκευή μαγνητικῆς διέγερσης νά διεγείρει περιοχές τοῦ κροταφικοῦ τοῦ λοβοῦ. Ὁ Πέρσινγκερ διαπίστωσε μέ ἐκπληξη ὅτι γιά πρώτη φορά στή ζωή του ἔνιωσε τήν ὑπαρξη τοῦ Θεοῦ. Ἡ παρατήρησή του δέν ἄφησε ἐκπληκτη τήν νευροεπιστημονική κοινότητα, ἀφοῦ σποραδικές δημοσιεύσεις πιστοποιοῦσαν ὅτι οἱ κροταφικοί λοβοί τοῦ ἐγκεφάλου καί εἰδικά ὁ ἀριστερός, συμμετέχουν μέ κάποιον τρόπο στό θρησκευτικό συναίσθημα⁴⁰. Οἱ φοιτητές τῆς Ἰατρικῆς διδάσκονται ὅτι τά ἄτομα πού ἐκδηλώνουν ἐπιληπτικές κρίσεις, οἱ ὅποιες ὀφείλονται στή δυσλειτουργία τῆς περιοχῆς αὐτῆς τοῦ ἐγκεφάλου, εἶναι δυνατόν νά ἔχουν ἔντονες πνευματικές ἐμπειρίες κατά τή διάρκεια τῶν κρίσεων καί, σέ ὀρισμένες περιπτώσεις, τούς ἀπασχολοῦν διαρκῶς θρησκευτικά καί ἠθικά θέματα, ἀκόμη καί ὅταν δέν ἐκδηλώνουν κρίσεις, δηλαδή στά διαστήματα μεταξύ τῶν κρίσεων. Γνωρίζοντας οἱ νευροεπιστήμονες τό σύνδρομο αὐτό, ἰσχυρίζονται ὅτι στόν ἐγκέφαλο τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἓνα εἶδος κυκλώματος πού εἶναι ἐξειδικευμένο στίς θρησκευτικές ἐμπειρίες. Ὑπάρχει μία «περιοχή γιά τόν Θεό» στόν ἀνθρώπινο ἐγκέφαλο. Καί ἂν τέτοιο κύκλωμα ὑπάρχει, πῶς προέκυψε; Θά μπορούσε νά εἶναι προϊόν τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς, ὅπως ἰσχυρίζονται γιά τά ἄλλα χαρακτηριστικά τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως λόγου χάριν ἡ ὁμιλία ἢ ἡ στερεοσκοπική ὄραση; Ἡ μήπως ὑπάρχει ἓνα βαθύτερο μυστήριο, ὅπως θά ὑποστήριζε ἓνας θεολόγος;

Ἄν τά θρησκευτικά πιστεύω εἶναι ἀπλῶς ἀποτέλεσμα τοῦ συνδυασμοῦ τοῦ εὐσεβοῦς πόθου καί τῆς λαχτάρας γιά ἀθανασία, πῶς ἐξηγεῖται ἡ ἔντονη ψυχική ἀνάταση πού νιώθουν οἱ ἀσθενεῖς

40. Βλ. V.S.Ramachandran & Sandra Blakeslee, *Φαντάσματα στόν ἐγκέφαλο, Ἐρευνώντας τά μυστήρια τοῦ νοῦ*, Πανεπιστημιακές Ἐκδόσεις Κρήτης, Ἡράκλειο, 2004, σσ. 202-203.

οί όποιοι πάσχουν από ψυχοκινητική έπιληψία ή ό ισχυρισμός τους ότι συνομιλούν άμεσα μέ τόν Θεό; Πολλοί άσθενείς έχουν μιλήσει⁴¹ για ένα «θεικό φώς πού φωτίζει όλα τά πράγματα» ή για τήν «άπόλυτη αλήθεια πού βρίσκεται πολύ μακριά για νά τήν φτάσει ό κοινός νοός, ό τόσο απορροφημένος από τήν φούρια τής καθημερινής ζωής, και νά αντιληφθεί τήν όμορφιά και τό μεγαλειό της». Βεβαίως, οί άσθενείς αυτοί μπορεί άπλώς νά ύποφέρουν από ψευδαισθήσεις και παραληρηματικές ιδέες παρόμοιες μέ εκείνες πού βιώνει και ένας σχιζοφρενής. Αν συμβαίνει όμως κάτι τέτοιο, ποιός είναι ό λόγος πού τέτοιες ψευδαισθήσεις εκδηλώνονται όταν δυσλειτουργούν οί κροταφικοί λοβοί; Και κάτι ακόμα πιο αινιγματικό: γιατί οί ψευδαισθήσεις αυτές παίρνουν τή συγκεκριμένη μορφή; Γιατί οί άσθενείς κατά τή διάρκεια τών ψευδαισθήσεων δέν επικοινωνούν μέ άλλου είδους όντα (λ.χ. ζώα)⁴²;

Τό άμέσως έπόμενο έρώτημα πού ανακύπτει μέσα από τόν προβληματισμό τών ίδιων τών νευροεπιστημόνων είναι ακόμη πιο δύσκολο νά διερευνηθεί. Είναι δυνατόν τά ανθρώπινα όντα νά έχουν αναπτύξει ένα εξειδικευμένο νευρικό κύκλωμα μέ μοναδικό σκοπό τή βίωση θρησκευτικών έμπειριών; Η πίστη του ανθρώπου στό ύπερφυσικό είναι τόσο διαδεδομένη σε όλες τις κοινωνίες όλου του κόσμου, ώστε νά μπαίνει κανείς στον πειρασμό νά αναρωτηθεί αν ή τάση για τέτοια «πιστεύω» έχει βιολογική βάση. Αν είναι όμως έτσι, πρέπει νά δώσουμε απάντηση σε ένα έρώτημα-κλειδί: τί είδους δαρβινική πίεση έπιλογής θά μπορούσε νά όδηγήσει σε έναν τέτοιο μηχανισμό; Και αν ύπάρχει ό μηχανισμός αυτός στον έγκέφαλο, ύπάρχει γονίδιο (ή ομάδα γονιδίων) πού έχει σχέση κυρίως μέ τή θρησκευτικότητα και τις θρησκευτικές κλίσεις, γονίδιο τό όποιο είτε λείπει από τους άθεους είτε αυτοί έμαθαν νά τό καταπνίγουν⁴³; Άλλοι έρευνητές νομίζουν ότι κάποια μέρα θά εντοπίσουμε μέ κάθε λεπτομέρεια στις δομές του έγκεφάλου τήν προέλευση τών θρησκευτικών αισθημάτων και τής πνευματικότητας εν γένει του ανθρώπου. Ό τελικός σκοπός τής έπιστημονικής φυσιοκρατίας θά έπιτευχθεί αν οί νευροεπιστήμες έπιτύχουν νά εξηγήσουν τήν θρησκεία ως υλικό φαινόμενο⁴⁴.

41. Βλ. δ.π. V.S.Ramachandran & Sandra Blakeslee, *Φαντάσματα στον έγκέφαλο...* σ. 204.

42. Βλ. δ.π. V.S.Ramachandran & Sandra Blakeslee, *Φαντάσματα στον έγκέφαλο...* σ. 205.

43. Βλ. δ.π. V.S.Ramachandran & Sandra Blakeslee, *Φαντάσματα στον έγκέφαλο...* σ. 211.

44. Βλ. δ.π., *Οί νέες έπιστήμες του έγκεφάλου...* σ. 105.

Ἄν ἡ θρησκευτική ἀναφορικότητα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι προῖόν ἀποκλειστικά τῶν βιολογικῶν λειτουργιῶν τοῦ ἐγκεφάλου του τότε ὅλες οἱ θρησκευτικές ἀναφορές στή μεταφυσική θά πρέπει ὀπωσδήποτε νά θεωρηθοῦν μόνο ψυχολογικές προβολές, φαντασιώδη ἀντίδοτα τοῦ φόβου τοῦ θανάτου; Ἀκόμα καί ἂν διαπιστώναμε κάποτε μέ ἐπιστημονική ἐγκυρότητα ὅτι τό ἄλλα τῆς μετάβασης ἀπό τίς ἐγκεφαλικές λειτουργίες στίς εἰδικά ἀνθρώπινες πνευματικές δυνατότητες εἶναι ἀποκλειστικά προῖόν ὑλικῶν δομῶν καί μάλιστα ἐγγεγραμμένων στό γενετικό πρόγραμμα τοῦ ἀνθρώπου, αὐτό γιατί θά ἀπέκλειε τήν πραγματικότητα τῆς μεταφυσικῆς ἐμπειρίας; Τό ἐρώτημα γιά τό νόημα καί τήν αἰτιώδη ἀρχή τοῦ ὑπαρκτοῦ προϋποθέτει σίγουρα ἐξελιγμένη νόηση, ἐξελιγμένη γλώσσα. Καί αὐτά προϋποθέτουν ἕναν ἄκρως ὑλικό ἐγκέφαλο πού λειτουργεῖ μέ τούς νόμους ὕλης-ἐνέργειας. Τότε ἡ μόνη ἀπάντηση στή διασάφηση τῆς θρησκευτικῆς ἐμπειρίας εἶναι ὅτι αὐτή ἀποτελεῖ συμπτωματικό ἐπιφαινόμενο τῆς ἐγκεφαλικῆς λειτουργίας; Πόσο ἐπαρκῆς ὅμως εἶναι αὐτή ἡ ἀπάντηση; Ποιό αἶνιγμα λύνουμε; Ἡ ὑπαρξη ἢ ἀνυπαρξία τοῦ Θεοῦ δέν μπορεῖ νά κριθεῖ ἀπό τήν ἀνθρώπινη ἐγκεφαλική δυνατότητα ἀναφορᾶς μας σ' Αὐτόν. Ἐν κατακλείδι δέν ὑπάρχει λογική ἀλληλεξάρτηση ἀνάμεσα στήν νοητική δυνατότητα γιά γνώση καί στήν πραγματικότητα τοῦ ἀντικειμένου τῆς γνώσης⁴⁵. Ἡ ὑποβολή τῶν νευροεπιστημονικῶν πορισμάτων στήν κριτική βάσανο καί ἐπεξεργασία ἀναδεικνύει πολλά λογικά ἐρμηνευτικά κενά.

3. Ὑπέρβαση τοῦ δυϊσμοῦ ψυχῆς-σώματος: ἡ συμβολή τῶν νευροεπιστημῶν

Ὅπως γίνεται ἀντιληπτό ἀπό τήν ἀδρομερῆ περιγραφή τῶν σύγχρονων νευροεπιστημονικῶν πορισμάτων, δέν ὑπάρχει περιοχὴ τῆς περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀντίληψης τῆς ὀρθόδοξης θεολογίας πού νά μὴν ἐπηρεάζεται. Ἡ ὀρθόδοξη θεολογία πρέπει μέ ἔγκοπη προσπάθεια νά διηθήσει κριτικά ὅλα αὐτά τά πορίσματα καί νά τά διαυγάσει, πλουτίζοντας ἔτι περαιτέρω μέ νέες ὀπτικές τήν παραδεδομένη Ἀλήθειά της, παραβλέποντας ἀσφαλῶς κάποιες ἐρμηνευτικές ἀκρότητες τῶν νευροεπιστημονικῶν πορισμάτων, ὀφειλόμενες στήν οἴηση πού πηγάζει ἀκριβῶς ἀπό τήν ἀποκρυπτογράφηση τῶν πύο μύχιων πλευρῶν τοῦ ἀνθρώπινου εἶναι. Ἦδη ὅμως αὐτές οἱ ἐπιστημονικές ὑπερβάσεις ἔχουν ὑποστει κριτική ἀπό σπουδαίους

45. Βλ. Χρήστου Γιανναροῦ, *Τό ρητό καί τό ἄρητο, Τά γλωσσικά ὄρια ρεαλισμοῦ τῆς μεταφυσικῆς*, Ἰκαρος, Αθήνα, 1999, σσ. 287-296.

νευροεπιστήμονες, οί όποίοι αντιλαμβανόμενοι τό δυσέφικτον καί όλισθηρό του πράγματος ήχθησαν σέ πιό ώριμες αντιμετωπίσεις.

Σέ κάθε περίπτωση πάντως οί νευροεπιστήμες μάς έδειξαν μέ τόν πιό προφανή καί όφθαλμοφανή τρόπο ότι δέν ύπάρχει τίποτα τό πνευματικό στόν άνθρωπο, πού νά μήν είναι καί ένσώματο. Η έννοια του πνευματικού έαυτου είναι μάλλον φανταστική⁴⁶. Η διάσπαση του ανθρώπου σέ σώμα καί ψυχή είναι μία πυρηνική αρχαιοελληνική φιλοσοφική κληροδοσία. Στην αρχαία φιλοσοφία ή ψυχή νοούνταν ώς ή ούσία του ανθρώπινου όντος καί ή άθανασία της σταθερή καί έδραία διδασκαλία της. Οί προσπάθειες της χριστιανικής θεολογίας γιά τήν άπόσειση αυτής της διδασκαλίας, λόγω της διχαστικής όντολογίας πού συνυποθέτει, ύπήρξαν μακραίωνες αλλά όχι πάντα καρποφόρες⁴⁷.

Η κορυφή των παρεξηγήσεων επήλθε στά νεώτερα χρόνια, όποτε ή διδασκαλία περί άθανασίας της ψυχής άποδόθηκε στή χριστιανική θεολογία. Στην όρθόδοξη πατερική σκέψη, ήδη στους Απολογητές, ή έμφαση τοποθετείται έξίσου στό σώμα, ώς φορέα μαζί μέ τήν ψυχή του κατ' εικόνα. Η νέα αυτή άνθρωπολογία κορυφώνεται στόν Άγιο Μάξιμο τόν Όμολογητή. Ούσία του ανθρώπου, δέν είναι ή ψυχή του, ούτε τό σώμα του, αλλά τό «όλον αυτού». Η δέ τελική διατύπωση της δικαίωσης του πλήρους ανθρώπου θά δοθεϊ μέ τόν Ησυχασμό⁴⁸.

Η ψυχή κατά τους Πατέρες λοιπόν είναι νοερά καί άσώματη, μόνο σέ σχέση μέ τό σώμα. «Μόνος γάρ πάντη άυλος ό Θεός» θά πεί ό Άγιος Ιωάννης ό Δαμασκηνός. Ο Ντεκάρτ πού άκολουθεϊ τήν διασπαστική του ανθρώπου παράδοση περί άυλίας της ψυχής, έπινοεί επί τό έπιστημονικότερον, ώς έδρα της ψυχής τήν επίφυση στόν έγκέφαλο, άποψη πού κονιορτοποιήθηκε, όπως είδαμε παραπάνω, από τίς νευροεπιστήμες, διότι ασφαλώς δέν μπορούσε νά λυθεϊ τό ζήτημα της μετάβασης από τήν σωματική στήν άυλη ψυχική ούσία. Είδαμε ότι γιά τήν έκφραση όλων των ψυχικων ενεργημάτων του ανθρώπου άπαιτείται ένα έξόχως ύλικό όργανο ό έγκέφαλος, ό όποιος βέβαια μπορεί νά μήν είναι έπαρκής παράγων αλλά είναι ώστόσο αναγκαϊός. Η θεολογία, τουλάχιστον ή όρθόδοξη, μιλώντας περί ψυχής, διευκρίνισε πώς ή ψυχή δέν κατοικεί άπλώς στό σώμα,

46. Π. Νικολάου Λουδοβίκου, *Ψυχανάλυση καί Όρθόδοξη Θεολογία, περί επιθυμίας, καθολικότητας καί έσχατολογίας*, Αρμός, Αθήνα 2003, σ. 50.

47. Π. Νικολάου Λουδοβίκου, *Όρθοδοξία καί Έκσυγχρονισμός, Βυζαντινή Έξατομίκευση, Κράτος καί Ιστορία, στην προοπτική του ευρωπαϊκού μέλλοντος*, Αρμός, Αθήνα 2006, σ. 190.

48. Ό.π. Όρθοδοξία καί Έκσυγχρονισμός... σ. 191.

ἀλλά ὁ ὅλος ἄνθρωπος, ἀπροσδιόριστος στό κτιστό καί ὑλικό εἶναι του, ἐκφράζεται ἐνιαία καί ἀδιάσπαστα μέ τίς ψυχοσωματικές του ἐνέργειες. Ἐνῶ ὁ θάνατος εἶναι ὁ καταστροφέας αὐτῆς τῆς βαθειᾶς ἐνότητας⁴⁹. Ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου δέν ἐξαντλεῖται ἄλλωστε οὔτε σ' αὐτή τήν ψυχοσωματική συνέκφραση, ἀλλά εἶναι κάτι περισσό-τερο ἀπό τό ἄθροισμα τῶν στοιχείων της. Ἀποδίδοντας ἡ πατερική σκέψη τό κατ' εἰκόνα στόν ὅλο ψυχοσωματικό ἄνθρωπο θέλει νά διασφαλίσει τήν ἀκλόνητη συμπάγεια καί τήν ὑπαρκτική σταθερότητα τῆς πραγματικότητας τοῦ Ἐαυτοῦ⁵⁰.

Τά θεμέλια ὅμως αὐτῆς τῆς ἐπέισακτης καί ξένης μετα-φυσικῆς, τῆς ἐνοικούσας δηλαδή στό σῶμα ψυχῆς ἐπηρέασαν τήν θεολογία μέ τέτοιο τρόπο ὥστε ἡ οὐσία τοῦ ἀνθρώπου νά θεωρεῖται ἡ «ἄυλη» ψυχή. Ἡ σκεπτόμενη αὐτή ἄυλη ψυχή κυριαρχώντας οὐσιαστικά στό σῶμα καί σέ κάθε τί σωματικό, κυριαρχεῖ καί στήν ἱστορία. Στοχαστές μιλοῦν γιά «ἐπέκταση τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματός μας σέ πλανητική κλίμακα» καί γιά «τεχνολογική προσομοίωση τῆς συνείδησης», στόχος πού ἐπετεύχθη μέ τήν πληροφορική καί τό διαδίκτυο⁵¹. Τό σῶμα καί τά πάθη τοῦ ἀνθρώπου ὑποτιμήθηκαν ὑπερεξαίροντας μόνο τό «πνευματικό» ψυχικό μέρος του, παρ' ὅλη τήν ἐκκωφαντική ὁμοφωνία τῆς ἑλληνικῆς τουλάχιστον πατερικῆς σκέψης.

Οἱ νευροεπιστῆμες συνεργοῦν, μέ τήν ἐπιστημονική τους πλέον πειθῶ, νά καταλάβουμε ὅτι τό πνευματικό λειτουργικά εἶναι βαθύτατα συνδεδεμένο μέ τό σωματικό. Ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο καταλαβαίνουμε τό πνευματικό ἀποτελεῖται ἀπό μία σειρά μεταφορῶν, πού ἔχουν ὅλες βιολογική βάση⁵². Στήν περίπτωση τοῦ ἐνσώματου ἀνθρώπινου νοῦ ἔχουμε ἀντιλήψεις ἐνσωματωμένες. Ἀντίληψη μόνο μέσα στό σῶμα. Κάθε κατανόηση πού μποροῦμε νά ἔχουμε τοῦ κόσμου, τοῦ ἑαυτοῦ μας καί τῶν ἄλλων, μπορεῖ νά τοποθετηθεῖ καί μέ ὄρους οἱ ὁποῖοι ἐξαρτῶνται ἀπό τό σῶμα μας. Οἱ βασικές μας ἀντιλήψεις χρησιμοποιοῦν τό σύστημα πού εἶχε ἀπορρίψει ὁ Ντεκάρτ, τό νευρωνικό σύστημα τοῦ ἐγκεφάλου. Ἡ ἀλήθεια καί ἡ γνώση εἶναι ἐνσωματωμένες στά ἐγκεφαλικά ἀντιληπτικά συστήματα. Αὐτό σημαίνει ὅτι ὁ τρόπος μέ τόν ὁποῖο ἐξάγουμε λογικά συμπεράσματα ἔχει μία βιολογική μεταφορική βάση καί δέν εἶναι ἀποτέλεσμα ἀνεξιχνίαστων λειτουργιῶν μίας ἄυλης ψυχῆς⁵³. Μέ

49. Ὁ.π. Ὁρθοδοξία καί Ἐκσυγχρονισμός... σ. 194.

50. Ὁ.π. Ὁρθοδοξία καί Ἐκσυγχρονισμός... σ. 198.

51. Π. Νικολάου Λουδοβίκου, *Ἡ ἀποφατική Ἐκκλησιολογία τοῦ Ὁμοουσίου, Ἡ ἀρχέγονη Ἐκκλησία σήμερα*, Ἀρμός, Ἀθήνα 2002, σ. 332.

52. Ὁ.π. Ψυχανάλυση καί Ὁρθόδοξη Θεολογία... σ. 52.

53. Ὁ.π. Ψυχανάλυση καί Ὁρθόδοξη Θεολογία... σ. 53 ἐξ.

τόν τρόπο αυτό υπάρχει ένας αντιληπτικός πλουραλισμός, διότι δέν υπάρχουν απολύτως αφηρημένες αντιληπτικές δομές.

Καταλαβαίνει κανείς ότι ή έλευθερία και ή θέληση είναι επίσης ενσώματες. Αυτό σημαίνει κάτι πολύ σημαντικό για τήν ορθόδοξη θεολογία: ότι δέν υπάρχει κανένα μέρος ή πάθος του ανθρώπου πού μπορούμε νά επιτρέψουμε νά χαθεί. Η ήθικότητα επίσης είναι ενσώματη, δηλαδή έχει νά κάνει μέ μία μεταμόρφωση του «σωματικού» και «ψυχικού» και ποτέ μέ έγκατάλειψη κάποιου απ' αυτά⁵⁴.

Είναι δυνατόν λοιπόν ή διαλογική ύποδοχή των «θύραθεν» νευροεπιστημονικών πορισμάτων νά λειτουργήσει ως εύκαιρία επανεύρεσης και ανάδειξης τής ζώπυρης πατερικής σκέψης περί ανθρώπου, ή όποια λόγω άλλότριων επιδράσεων επισκιάσθηκε από διασπαστικές του ανθρώπινου Είναι θεωρίες.

4. Από τόν όρισμό του ανθρώπινου υποκειμένου στον ριζικό αποφατισμό του

Οί νευροεπιστήμες, όπως είδαμε, εξελίχθηκαν ραγδαία για νά εξανεμίσουν πάμπολλα μυστήρια και νά κάνουν νά φαίνεται φυσικό σέ κάποιους ότι τώρα πρέπει νά αναπτυχθούν μηχανοκρατικές εξηγήσεις για τό μυστήριο του ανθρώπινου προσώπου. Αναζήτησαν τήν ουσία του αποκλειστικά μέσα στην ύλική φύση του, αλλά αυτή ή αναζήτηση φαίνεται ότι απλώς δέν ευστοχεί και ότι μπορούμε νά καταλάβουμε τόν άνθρωπο μόνο μέ βάση συμπληρωματικές όπτικές γωνίες, πού ή κάθε μία έχει ανεξάρτητη έγκυρότητα. Τά έπιτεύγματα των νευροεπιστημών αυξάνουν τήν αίσθηση του μυστηρίου απέναντι στις διεργασίες του ανθρώπινου νοῦ και δέν ενθαρρύνουν καθόλου τήν ιδέα ότι ή αμείλικτη πορεία των νέων αυτών επιστημών θά επιτύχει σύντομα κάποια «όλική εξήγηση» ή «τελεσιδική σύνθεση». Απεναντίας ή εικόνα του νοῦ φαίνεται νά μεγαθύνεται και νά γίνεται ολοένα και περισσότερο περίτεχνη. Ο άνθρωπος νοῦς μοιάζει νά αλλάζει ολοένα, παρά τήν σχετική σταθερότητα τής γενετικής κληρονομιάς του, προσθέτοντας συνεχώς περισσότερες ικανότητες και αναπτύσσοντας νέες δυνάμεις επικοινωνίας και σκέψης. Έτσι παρέχει έρεισμα για όλη αυτή τήν θαυμαστή δημιουργικότητα του ανθρώπου σέ όλα τά επίπεδα.

Ακόμη και αν καταλήξουμε νά παραγάγουμε μηχανές πού λειτουργοῦν ακριβώς όπως ένας έγκέφαλος, αυτό δέν εξασφαλίζει

54. Ο.π. Ψυχανάλυση και Ορθόδοξη Θεολογία... σ. 54.

καί ὅτι θά κατέχουμε τήν πολυπλοκότητα τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου ἐν δράσει⁵⁵. Τό κάθε ἀνθρώπινο πρόσωπο παραμένει μοναδικό, ἀνόμοιο, ἀνεπανάληπτο μή ὑποκείμενο σέ γενικές ἐρμηνευτικές ἀρχές. Μέ ἐγκυρότητα πιστοποιοῦμε ὅτι ὁ ἀνθρώπινος ἐγκέφαλος ἔχει ἀπόλυτη ἀτομική (δομῆς καί λειτουργίας) ἑτερότητα: κάθε ἀνθρώπου (πού ὑπῆρξε, ὑπάρχει καί θά ὑπάρξει) ὁ ἐγκέφαλος ἔχει δομή μοναδική, ἀνόμοια, ἀνεπανάληπτη. Μέ τήν ἐπιστημονική τεχνολογία μπορεῖ νά πιστοποιηθεῖ ὅτι ἡ ἑτερότητα κάθε ἐγκεφάλου δέν εἶναι μόνο συντακτική-μορφολογική, ἀλλά ἑτερότητα ἑνός συνεχοῦς γίνεσθαι. Τά νευρωνικά δίκτυα κάθε ἐγκεφάλου βρίσκονται σέ συνεχή μεταβολή αὐτοργάνωσης⁵⁶. Ὁ ἐγκέφαλος εἶναι ὄργανο πού αὐτοργανώνεται συνεχῶς. Ἡ μοναδικότητα τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου θεμελιώνεται μέ τά νευροεπιστημονικά πορίσματα. Ὁ ὑλικός ἐγκέφαλος εἶναι, ὡς φαίνεται, ἀπαραίτητος ὄρος γιά τήν ἀνάδυση τῆς ἀνθρώπινης ἑτερότητας καί ἐλευθερίας. Μήπως ἡ ὕλη δέν εἶναι καί αὐτή μία θεία κλήση πνευματικοποίησης, ἕνας ἄκτιστος λόγος πού ἐκπληρώνεται στήν Ἐνσάρκωση; Εἶναι ἐντελῶς λάθος θεολογικά νά σκεφτόμαστε τήν ὕλη ὄχι ὡς μία θεία κλήση πρὸς τό πνεῦμα νά σαρκωθεῖ, παρά ὡς μία ἀντίθεση πρὸς αὐτό⁵⁷. Ὁ ὑποδόριος Δοκητισμός πού ἐνυπολανθάνει στήν θεολογική ἐμπειρία καί σκέψη ἀδρανοποιεῖται μόνο ἀπό τήν Ἐνσάρκωση τοῦ Θεοῦ Λόγου.

Ἡ ἀπροσδιοριστία ἐπίσης τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου παραμένει κεντρική καί θεμελιακή, παρ' ὅλη τήν πρόοδο τῆς νευροεπιστημονικῆς ἔρευνας. Ἀπροσδιοριστία ἡ ὁποία μέ θεολογικούς ὄρους μεθερμηνεύεται ὡς ἕνας ριζικός ἀποφατισμός. «Ὁ εἰδικός τῆς λογικῆς θά μπορούσε νά προειδοποιήσει τόν νευροβιολόγο ὅτι οἱ προσπάθειές του νά καταλάβει στό ἀκέραιο τῆ λειτουργία τοῦ ἀνθρώπινου ἐγκεφάλου εἶναι καταδικασμένες σέ ἀποτυχία, ἀφοῦ κανένα λογικό σύστημα δέν θά μπορούσε νά περιγράψει πλήρως τήν ἴδια του τῆ δομή... Στήν περίπτωση τῆς ἀνάλυσης ἀπό τόν ἄνθρωπο τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος ἐξακολουθεῖ νά ὑπάρχει μία μεγάλη δυσκολία: ἡ συνειδησιακή ἐμπειρία εἶναι γιά μᾶς ἀδιερεύνητη καί χωρίς ἀμφιβολία ἀδιερεύνητη θά παραμείνει γιά πάντα»⁵⁸. «Εἶναι δύσκολο σήμερα νά συλλάβουμε πῶς, θά μπορέσει ποτέ ἡ φυσιολογία τοῦ κεντρικοῦ νευρικοῦ συστήματος νά

55. Βλ. ὁ.π. Οἱ νέες ἐπιστῆμες τοῦ ἐγκεφάλου..., σ. 233.

56. Βλ. Χρήστου Γιανναρά, *Ὀντολογία τῆς σχέσης*, Ἰκαρος, Αθήνα 2004, σ. 82.

57. Βλ. π. Νικολάου Λουδοβίκου, *Θεοποιῖα, Ἡ μετανεωτερικὴ θεολογικὴ ἀπορία*, Ἀρμός, Αθήνα 2007 σ. 63.

58. Βλ. Jacques Monod, *Τύχη καί ἀναγκαιότητα*, Ράππας, Αθήνα 1971, σ. 189.

δρασκελίσει τήν ἄβυσσο, πού χωρίζει τήν ἀποθήκευση, ἐπεξεργασία καί διακίνηση τῆς πληροφορίας, μέσα σέ ἕνα ὑπερπολύπλοκο σύστημα, ἀπό τίς πραγματικότητες τοῦ πόθου, τοῦ αἰσθήματος, τῆς δημιουργίας»⁵⁹.

Ἡ νευροεπιστημονική ἔρευνα ἀρχίζει πλέον καί ἀντιλαμβάνεται ἕνα ἀνθρωπολογικό βάθος δυσεξιχνίαστο καί ἐξ ὀρισμοῦ μή ὑποκείμενο σέ πλήρη ἀντίληψη. Μέ θεολογικούς ὅρους θά τόν λέγαμε ἕναν «ἀνθρωπολογικό ἀποφατισμό»⁶⁰. Τό ἀνθρώπινο δηλαδή ὑποκείμενο στό βάθος του δέν εἶναι οὔτε ὁ ὑλικός ἐγκέφαλός του, οὔτε τό ἐξ αὐτοῦ παραγόμενο πνεῦμα (νόηση). Δέν εἶναι οὔτε τό σῶμα, οὔτε ἡ ψυχή του, οὔτε ἡ ἀνάμειξή τους, ἢ ἕνα ἄθροισμά τους, ἀλλά «ἕτερον τί παρά ταῦτα» (Ἁγ. Μάξιμος Ὁμολογητής). Μία ἀποφατική θεώρηση τοῦ ἀνθρώπινου ὑποκειμένου ἐκπληκτικῆς ἐνάργειας. Τό ὑποκείμενο εἶναι τό ὅλον τῆς κτιστῆς οὐσίας, εἶναι εἰκόνα Θεοῦ, δυναμικά αὐτοπροσδιοριζόμενο, ἀλλά κυρίως ἀπροσδιόριστο. Ὅλα τά ἐπιμέρους ἐπιστημονικῶς περιγραφτά σωματικά (ἐγκεφαλικά) ἢ ψυχικά χαρακτηριστικά του δέν ἐπαρκοῦν γιά νά ἀποδώσουν τό ὑπαρξιακό του βάθος⁶¹. Αὐτός ὁ «ἀνθρωπολογικός ἀποφατισμός» τῆς πατερικῆς θεολογίας εἶναι ἄκρως πολύτιμος διότι μᾶς ὑπενθυμίζει παρ' ὅλη τήν σῶρευση τῶν νευροεπιστημονικῶν δεδομένων, πῶς οὐσιαστικά δέν ξέρουμε τί εἶναι στήν πληρότητά του ὁ ἄνθρωπος. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἕνα ὄν τό ὁποῖο ἐν Χριστῷ «γίγνεται» ὡς πρός τόν τρόπο ὑπάρξεώς του καί δέν «εἶναι» ἀπλῶς. Καί πιθανόν μόνο στά ἔσχατα, ὅταν θά βλέπουμε τήν πηγὴ τοῦ εἶναι «πρόσωπον πρός πρόσωπον» (Α' Κόρ. 13, 19) τότε «ἐπιγνωσόμεθα»: θά γνωρίσουμε ὅτι μόνο τό Θεό ἀλλά καί τόν ἄνθρωπο.

5. Ἐπιλεγόμενα

Ὁ διάλογος τῆς θεολογίας μέ τίς νευροεπιστῆμες ἀποτελεῖ τήν πῖο κορυφαία στιγμή τοῦ γενικότερου διαλόγου μέ τά ἐπιτεύγματα τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν. Εἶδαμε πῶς μόνο θετικά μπορεῖ νά συνεισφέρει ἕνας τέτοιος διάλογος, διότι καθιστά ἐναργῆ καί ρωμαλέα τήν θεολογία μας. Βιοχημεία τῆς ἐλευθερίας τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου δέν ὑπάρχει. Ποῦ ἐδράζεται τότε τό ἀνθρώπινο πρόσωπο; Ἐχουμε ἀκόμη πάρα πολλά νά μάθουμε γιά τόν ἄνθρωπο, διό-

59. Βλ. Κορνήλιου Καστοριάδη, *Τά σταυροδρόμια τοῦ λαβύρινθου*, ὕψιλον, Αθήνα 1991, σ. 239.

60. Βλ. Π. Νέλλα, *Ζῶν Θεούμενον*, ἔκδ. περ. Σύναξη, Αθήνα 1981, σ. 81.

61. Ὁ.π. Ὁρθοδοξία καί Ἐκσυγχρονισμός... σ. 171.

τι είναι ένα συνεχές «γίγνεσθαι» και όχι ένα στατικό, δεδομένο «είναι». Η συμβολή τῶν νευροεπιστημῶν στήν ἀνθρωπολογική αὐτή ἀπορία μέλλεται μεγίστη. Καθῆκον τῆς θεολογίας μας νά ἐνσωματώνει τά νέα δεδομένα πλουτίζοντας καί ἐμβαθύνοντας τήν ἐμβίωση τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου.